

*Jerzy Żywicki**

Architekci, budowniczowie i rzemieślnicy budowlani
w powiecie lubartowskim w II Rzeczypospolitej.
Z badań nad środowiskiem architektoniczno-budowlanym
województwa lubelskiego

Architects, builders, and construction craftsmen in the Lubartów district during the interwar period. Research on the architectural and construction environment of the Lublin voivodeship

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie środowiska architektoniczno-budowlanego w powiecie lubartowskim w okresie II Rzeczypospolitej. Analiza materiałów źródłowych pozwoliła połączyć z nim ponad trzydziestu architektów i budowniczych oraz o wiele liczniejszą grupę rzemieślników budowlanych, przede wszystkim murarzy i cieśli. Powiat lubartowski miał zdecydowanie rolniczy charakter, a ruch budowlany nie był w nim dobrze rozwinięty. Nie sprzyjało to wykształceniu się lokalnego środowiska architektonicznego, powodowało iż najważniejsze przedsięwzięcia budowlane realizowane na jego terenie były efektem pracy osób, dla których związek z nim był krótkotrwały, a ponadto zmuszało tamtejszych rzemieślników budowlanych do szukania zatrudnienia w innych, lepiej rozwiniętych regionach.

Słowa kluczowe: Lubartów, powiat lubartowski, architekci, budowniczowie, rzemieślnicy budowlani

Abstract: The purpose of this article is to present the architectural and construction community in the Lubartów district during the Second Republic of Poland. The analysis of source materials made it possible to connect more than thirty architects and builders and a much more numerous group of construction craftsmen, primarily bricklayers and carpenters. The Lubartów district had a decidedly agricultural character, and the construction movement was not well developed there. This was not conducive to the formation of a local architectural community and caused the most important construction projects carried out in its area to be the result of the work of men for whom the connection with this community was short-lived. It also forced the local construction craftsmen to seek employment in other, better developed regions.

Key words: Lubartów, Lubartów district, architects, builders, building craftsmen

* dr hab. Jerzy Żywicki, prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze, Katedra Kultury Audiowizualnej i Nauk o Sztuce
jerzy.zywicki@mail.umcs.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8782-6566>

Celem artykułu jest przedstawienie środowiska architektoniczno-budowlanego w powiecie lubartowskim w okresie II Rzeczypospolitej¹. Powiat ten, tak jak obecnie, należał wówczas do województwa lubelskiego. W toku badań odnaleziono wzmianki o ponad trzydziestu architektach i budowniczych oraz o znacznie liczniejszej grupie rzemieślników budowlanych (przede wszystkim murarzy i cieśli) zaangażowanych w pracę na tym obszarze. Pierwsi zazwyczaj nie mieli trwałych powiązań z powiatem. Drudzy, choć w większości byli mieszkańcami Lubartowa lub jego okolic, to działali głównie poza terenem swego zamieszkania.

Powiat lubartowski miał rolniczy charakter. Były w nim tylko dwa miasta (Lubartów i Łęczna), a także cztery osady miejskie (Czemierniki, Firlej, Kamionka oraz Michów)².

Powiatowy Lubartów od pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości zwiększał liczbę swoich mieszkańców³ i, choć niezbyt dynamicznie, to jednak się rozwijał. W 1918 r. wymieniono w nim oświetlenie ulic z naftowego na naftowo-żarowe, a w 1925 r. na elektryczne. Od 1922 r. działała tu huta szkła, największy zakład przemysłowy powiatu. W 1925 r. Bracia Misjonarze Kresowi III Zakonu św. Franciszka zostali właścicielami dawnego pałacu Sanguszków⁴. Odnowili jego wnętrza, w części z nich urządzili warsztaty szewskie, stolarskie i krawieckie, założyli drukarnię i introligatornię. Niestety w 1933 r. wybuchł w pałacu pożar, który strawił jego dach i wnętrza. Od 1925 r. funkcjonował szpital, remontowano kościół pw. św. Wawrzyńca, do którego w 1938 r. powrócili oo. kapucyni — jego dawni właściciele, Bolesław Nagłowski otworzył w remizie strażackiej przy ul. Tadeusza Kościuszki kino „Corso”, na placu miejskim przy ul. Nowodworskiej zaczęła działać prywatna elektrownia „Energia”, a za torem kolejowym betoniarnia. W 1929 r. zburzono nieużytkowaną od 1915 r. cerkiew prawosławną, która stała przy ul. Lubelskiej — głównej arterii miasta⁵. Materiał pozyskany z jej rozbiórki wykorzystano do budowy na tym samym miejscu Domu Ludowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Od lat trzydziestych, oprócz dominującej w mieście drewnianej zabudowy, zaczęły pojawiać się coraz liczniej obiekty murowane. Była wśród nich łaźnia miejska, zwana domem kąpielowym⁶. W 1930 r. rozpoczęto nauczanie w 7-klasowej szkole powszechnej przy ul. Kamionkowskiej, choć jej gmach nie był jeszcze wykończony⁷. Na przełomie 1930 i 1931 r. na Rynku II wybudowano okazałą halę targową z salą kinoteatru „Oaza”, przemianowaną później na „Lewart” (ryc. 1). W grudniu 1937 r. Zarząd m. Lubartowa odkupił od Braci Misjonarzy Kresowych zniszczony w pożarze

¹ Problematyka dotycząca środowiska projektowo-wykonawczego oraz inwestycji architektoniczno-budowlanych podejmowanych w pow. lubartowskim w latach międzywojennych nie była dotąd obecna w literaturze naukowej. Spośród publikacji o zbliżonej tematyce wymienić można: Pszczółkowski M. 2013; Żywicki J. 2018; Pszczółkowski M. 2019; Żywicki J. 2021.

² Pomijamy Ostrów Lubelski, który również był miastem, ale przez krótki czas (1937–1939) należał do pow. lubartowskiego; Dumala R.J. 2001, s. 21.

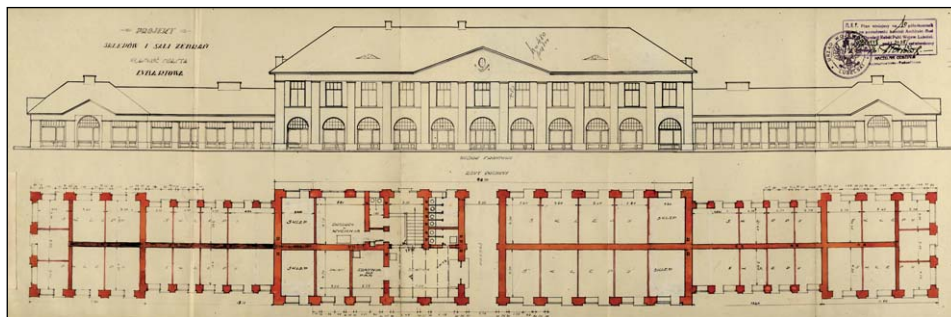
³ W 1921 r. Lubartów miał 6102 mieszkańców, po 10 latach ich liczba wzrosła do 7738 osób; Zaporowski Z. 2018, s. 399–400.

⁴ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250, s. 102–147; Śliwina W.J., Tracz F. 1928, s. 77; Bracia. 1933, s. 20–21.

⁵ Cerkiew funkcjonowała od 1893 do 1915 r. Następnie nieużytkowana i nieremontowana niszczała tak bardzo, że już w 1921 r. stan jej zachowania oceniano jako bardzo zły. Zob. Targońska E. 2010; Żywicki J. 2010, s. 254.

⁶ Zaporowski Z. 2018, s. 409.

⁷ Gotowa była tylko południowa część szkoły. Budowę ukończono w 1936 r.; Skawińska-Maj I. 1993, s. 185; Sędzimir E. 2010, s. 117–118.

Ryc. 1. NN, Projekt sklepów i sali zebrania w Lubartowie, 1928. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1353

Fig. 1. Anonymous, A design for shops and the assembly hall at Lubartów, 1928. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1353

pałac i rozpoczęto jego odbudowę⁸. Niedługo potem przypałacowy park oddano do użytku publicznego⁹. W 1938 r. przeprowadzono remont kościoła pw. św. Anny, najcenniejszego sakralnego zabytku Lubartowa¹⁰. Był on niezbędny, gdyż ta barokowa świątynia znajdowała się w opłakanym stanie: miała „[...] dachy dziurawe i grzyby na ścianach [...]”¹¹.

Łączna przez cały okres międzywojenny zachowała swój rolniczo-handlowy charakter. W 1921 r. miała 3227 mieszkańców, w 1939 r. — 4340¹². Ponad połowę z nich stanowiła ludność żydowska. Na słaby rozwój miasta wpływało między innymi oddalenie od linii kolejowej oraz brak dobrych połączeń drogowych z Lublinem. Prowadzący od niej bity trakt kończył się w odległym o ponad 10 km Łuszczowie. W zabudowie mieszkalno-gospodarczej wykorzystywano oprócz drewna także miejscowy kamień wapienny. Nowych inwestycji budowlanych było niewiele. Od 1924 r. funkcjonował młyn wodny Józefa Bogusławskiego¹³. W latach 1924–1925 wzniesiono gmach 7-klasowej szkoły powszechnej. W 1928 r. wybudowano remizę dla Straży Ogniowej („żywy pomnik X-lecia Niepodległości”)¹⁴ i młyn motorowy Chaima Nejsztetera (ryc. 2), a także rozpoczęto brukowanie ulic i placów.

W 1921 r. Czemierniki liczyły 2404 mieszkańców¹⁵. Z powodu dużego oddalenia od linii kolejowej i większych ośrodków miejskich osada rozwijała się powoli¹⁶. Na przełomie XIX/XX w. w miejscowości oprócz murowanego kościoła i pałacu hrabiów Raczyńskich (właścicieli dóbr czemiernickich od drugiej połowy XIX w.) znajdowało się 270, niemal wyłącznie drewnianych, domów mieszkalnych. W okresie międzywojennym niewiele się zmieniło. Osada miała tylko siedem ulic i wciąż dominowała w niej drewniana zabudowa. Jedyną dużą inwestycją była przeprowadzona w latach 1927–1928 budowa gmachu 7-klasowej szkoły powszechnej¹⁷. Z innych wymienić można jeszcze wzniesienie murowanego młyna motorowego Joska

⁸ Pałac. 1938a; Pałac. 1938b.

⁹ Otwarcie. 1938a; Otwarcie. 1938b.

¹⁰ Parafianie. 1937.

¹¹ Za: Pachulski M. 1993, s. 67.

¹² Horoch E. 2017.

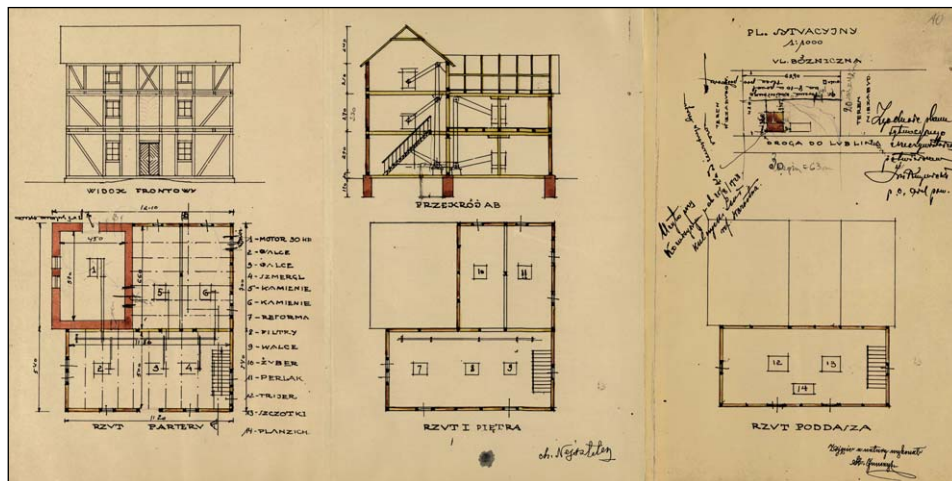
¹³ Horoch E. 2017, s. 459.

¹⁴ Dumało R.J. 2001, s. 39.

¹⁵ Skorowidz. 1924, s. 28. Identyczną liczbę mieszkańców podają źródła z 1927 i 1930 r. Zob. Księga. 1927, s. 1099; Księga. 1930, s. 514.

¹⁶ Jadcak S. [1988].

¹⁷ Kłapeć J. 2019, s. 208.

Ryc. 2. Stanisław Junczys, Projekt młyna motorowego Ch. Nejsztetera w Łęcznej, pow. lubartowski, 1928. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1294

Fig. 2. Stanisław Junczys, Design for Ch. Nejszteter's engine mill in Łęczna, Lubartów district, 1928. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1294

Grymachera w 1925 r. oraz tartaku Lejby Rozenberga, który w 1928 r. stanął w należących do Karola Rogera hr. Raczyńskiego lasach majątku Czemierniki. Mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim rolnictwem. Handel spoczywający głównie w rękach Żydów nie był dobrze rozwinięty, a osiem jarmarków rocznie tylko nieco go ożywiało.

Firlej, Kamionka i Michów były osadami rolniczymi. Ten pierwszy słynął ponadto z garniarstwa¹⁸. We wszystkich miejscowościach dominowała zabudowa drewniana. W Firleju na rok przed wybuchem II wojny światowej oddano do użytku murowaną, 5-klasową szkołę powszechną, a wcześniej (w 1928 i 1937 r.) wybudowano dwa drewniane młyny motorowe. W 1927 r. podjęto starania o nową szkołę w Michowie, ponieważ stara „nie odpowiadała najprymitywniejszym warunkom higienicznym [...] i nie nadawała się do dalszego użytku”¹⁹.

Spśród największych inwestycji budowlanych w innych miejscowościach powiatu należy wymienić budowę kościołów w Staroście i Ostrówku, a także licznych szkół. Pośród dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lublinie znajdują się projekty budynków szkół w Brzeźnicy Bychawskiej, Brzostówce, Dębicy, Dysie, Firleju, Godziembowie, Kijanach, Łuce, Mejnierzynie, Michowie (przebudowa), Mieczysławce, Niedźwiadzie, Rozkopaczewie, Skrobowie, Staroście, Sosnowce, Wielkiem, Woli Skromowskiej, Wólce Zabłockiej i Żurawinca. Z innych źródeł wynika, że nowe szkoły zbudowano też w Chlewiskach, Ludwinie, Niemcach, Nowodworze (rozbudowa), Pałecznicy, Piasecznie, Spiczynie i Woli Sernickiej²⁰. Dwukrotnie

¹⁸ Dobrowolski H. 1938.

¹⁹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1338, s. 12. Nową szkołę oddano do użytku już rok później. Prowadzenie jej budowy bez urzędowo zatwierdzanych planów i kosztorysów wzbudzało jednak zastrzeżenia tak Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, jak Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Lublinie; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250, s. 83–88.

²⁰ Breitmeier M. 1939. Z tego samego źródła można się dowiedzieć, że spośród 124 szkół powszechnych istniejących w 1938 r. na terenie pow. lubartowskiego tylko 38 mieściło się we własnych budynkach, a aż 86 w wynajętych. Breitmeier wyjaśnia, że przez określenie „własny budynek szkolny” rozumiano tak obiekt wzniesiony specjalnie dla celów szkolnych, jak i taki, który stanowiąc własność danej gminy lub gromady, został oddany na cele szkolne, choć pierwotnie miał inne przeznaczenie.

w okresie międzywojennym prowadzono prace budowlane przy Szkole Rolniczej w Kijanach. Pierwsze z nich polegały na odbudowie po pożarze z 1926 r., w wyniku drugich — podjętych w 1934 r. — zmodernizowano część jej obiektów. W Skrobowie w latach 1938–1939 przebudowano zespół budynków dawnej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej. W 1939 r. z inicjatywy Służby Młodych Obozu Zjednoczenia Narodowego i Związku Młodej Polski urządzono w nich uniwersytet ludowy, mający być „kuźnią, z której wyjdą patriotycznie, narodowo myślący przewodnicy wsi”²¹. Ponadto w latach 1918–1939 inwestowano w pow. lubartowski w młyny²², gozelnie²³, tartaki²⁴ i cegielnie²⁵.

Reprezentantem państwowych władz budowlanych w terenie był architekt powiatowy, do którego obowiązków należało dopilnowywanie wszelkich spraw związanych z budownictwem. Dotyczyły one szeroko pojętego nadzoru budowlanego, potwierdzania zgodności planów sytuacyjnych zamieszczonych na projektach architektonicznych przedstawianych do urzędowej akceptacji, kontrolowania przebiegu prowadzonych budów, oceny stanu technicznego budowli pod względem ochrony przeciwpożarowej oraz bezpieczeństwa publicznego, organizowania przetargów na realizację inwestycji budowlanych finansowanych ze środków państwowych, prowadzenia statystyki ruchu budowlanego, uczestnictwa w komisjach budowlanych itd. Obowiązki te z pewnością były uciążliwe w powiatach rozległych terytorialnie, silnie zurbanizowanych, w których podejmowano liczne przedsięwzięcia budowlane. Sytuacja ta nie dotyczyła jednak pow. lubartowskiego, który pod względem powierzchni należał do najmniejszych w woj. lubelskim, a ruch budowlany był w nim niewielki²⁶.

W Lubartowie urząd architekta powiatowego obsadzono dopiero w marcu 1921 r.²⁷ Początkowo powierzono go Stanisławowi Bartzowi, o którym niewiele wiadomo²⁸. Jego urzędowanie — niewątpliwie jedynie zastępcze — na pewno było bardzo krótkie, gdyż jeszcze w tym samym miesiącu nominację na architekta pow. lubartowskiego otrzymał Bolesław Kelles-Krauze, równocześnie zajmujący analogiczny urząd w powiecie lubelskim. Wśród kolejnych architektów pow. lubartowskiego wymienić należy Zygmunta Trojanowskiego (od 24 marca 1922 do 1 października 1923 r.), Adama Dzieciółowskiego (od października 1923 do kwietnia 1925 r.), ponownie Zygmunta Trojanowskiego (urzędował od kwietnia 1925 do kwietnia 1927 r.; równocześnie pracował w pow. radzyńskim), Bronisława Makowskiego (w czerwcu 1927 r., urzędował zapewne

²¹ Dni. 1939.

²² Np. w Czemiernikach, Firleju, Kijanach, Łęcznej, Łucce, Michowie, Nasutowie, Niemcach, Niedźwiadzie, Rogóźnie, Rokitnie, Spiczynie, Szczekarkowie, Wielkiem, Woli Sernickiej, Wólce Kijańskiej; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1288–1307.

²³ Np. Józefa Bogusławskiego w Zofiówce, hr. Jana Krystyna Ostrowskiego w majątku Jawidz i hr. Stanisława Łosia w majątku Niemce. Zob. AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1278, 1279; AP Lublin, UWL, WP, sygn. 125, 126, 350.

²⁴ Do największych należały tartaki parowe w Lubartowie (przy ul. Nowodworskiej 5), Ludwinowie i Nasutowie. Pierwszy był własnością Jankla Osińskiego i Hersza Goldberga, drugi hr. Karola Raczyńskiego — właściciela dóbr czemiernickich, a trzeci Szymona Hubermana i Szmula Kowartowskiego — mieszkańców Warszawy; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1309, 1311; AP Lublin, UWL, WP, sygn. 313, 314; Obwieszczenie. 1921, s. 10; Księga. 1927, s. 1154.

²⁵ W okresie międzywojennym w pow. lubartowski działało ponad 30 cegielni, głównie małych (polowych). Większe, z piecami systemu Hoffmana, funkcjonowały w kolonii Wincentów (gmina Łucka). Jedna z nich — otwarta w 1912 r. — była własnością Izraela Zylberga i Kielmana Goldszmidta, drugą uruchomił w 1928 r. Maciej Sierociński; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1317; Księga. 1927, s. 1145; Wykaz. 1932, s. 9.

²⁶ Już w „czasach carskich” praca urzędników budowlanych w tym powiecie miała opinię „łatwej”. Dłatego powierzano ją albo osobom mało doświadczonym, albo takim, które ze względu na wiek lub stan zdrowia nie nadawały się do pracy w „trudniejszych” powiatach; Żywicki J. 2010, s. 273.

²⁷ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1319.

²⁸ Był jednym z najstarszych urzędników Starostwa Powiatowego w Lubartowie. W 1930 r. przeszedł na emeryturę; Dumala R.J. 2001, s. 51.

jedynie zastępczo, gdyż w tym samym czasie był zatrudniony w pow. łukowskim), Michała Krzywickiego (od sierpnia 1927 do września 1929 r. był p.o. architekta pow. lubartowskiego; od października 1929 do września 1931 r. jako architekt rejonowy²⁹ pracował równocześnie w trzech powiatach: lubartowskim, łukowskim i radzyńskim)³⁰, Stanisława Rokitę (który w latach 1932–1937 urzędował jako p.o. architekta pow.) oraz Edwarda Kłosa (od maja 1938 r. do wybuchu II wojny światowej). W ostatnich przedwojennych latach nadzory budowlane w Lubartowie zlecano także Stefanowi Dębickiemu oraz Aleksandrowi Poznańskiemu — technikom z Powiatowego Zarządu Drogowego. Wiadomo, że o posadę architekta pow. lubartowskiego zabiegało wiele osób, w tym wywodzących się z odległych i dużych ośrodków krajowych³¹. Różne mogły być tego powody. Głównym z pewnością była wiązana z zajmowaniem państwowego urzędu nadzieja na stabilizację zawodową, a zwłaszcza łączące się z nią comiesięczne pobory.

Pomimo że większość z wyżej wymienionych legitymowała się solidnym wykształceniem architektonicznym³², to przy niezbyt długim czasie urzędowania i słabym ruchu budowlanym w pow. lubartowskim tylko niektórzy mieli szansę zapisania się jako projektanci wnoszonych na jego terenie budowli. Według projektów Bolesława Kelles-Krauzego zbudowano kościoły dla nowoutworzonych parafii w Leszkowicach i Ostrówku³³. Pierwszemu z nich, drewnianemu, architekt nadał formę inspirowaną tradycyjnym budownictwem ludowym. Prace przeprowadzono w latach 1921–1924 pod kierownictwem Antoniego Praczyka, miejscowego cieśli³⁴. Praca Kelles-Krauzego przy kościele w Ostrówku była mniej „twórcza”, polegała bowiem na zaadaptowaniu murowanego dworu, dawniej należącego do Grodzickich. Także projekt wykonany przez niego w 1926 r. nie dotyczył nowego obiektu, a jedynie odbudowy Szkoły Rolniczej w Kijanach po jej zniszczeniach wywołanych pożarem³⁵. Prace przy odbudowie przeprowadziła firma „Architekt” z Lublina pod kierownictwem jej właściciela, inż. Franciszka Papiewskiego³⁶.

Dla Zygmunta Trojanowskiego, podobnie jak w przypadku Kelles-Krauzego, urzędowanie w pow. lubartowskim było dodatkowym obciążeniem, ponieważ na stałe mieszkał w Radzynie Podlaskim i był architektem tamtejszego powiatu. W Lubartowie, do którego przyjeżdżał tylko co pewien czas, oprócz tego, że zajmował się wypełnianiem zwykłych spraw urzędowych, kierował też trzyletnim „Dokształcającym kursem dla cieśli i murarzy”³⁷. Trojanowski był autorem wielu projektów architektonicznych, ale większość zrealizowano w pow. radzyńskim.

²⁹ Tak określano architekta urzędującego równocześnie w kilku powiatach. Powoływano go sporadycznie, najczęściej z potrzeby szukania oszczędności lub gdy braki kadrowe uniemożliwiały obsadzenie każdego z powiatów innym pracownikiem. Obszar woj. lubelskiego podzielony był na siedem rejonów budowlanych. Ich kilkakrotnie zmieniające się zakresy (m. in. w 1926 i 1929 r.) nigdy nie były ściśle przestrzegane. Zob. AP Lublin, UWL, osob., sygn. 297, s. 20–21; sygn. 992, s. 126.

³⁰ W 1930 r. starosta pow. lubartowskiego domagał się, by architekt rejonowy urzędował w jego powiecie przez pięć dni w miesiącu (wizyta dwudniowa i trzy jednodniowe); AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250, s. 35–36.

³¹ W 1938 r. bezskutecznie zabiegali o nią architekci Antoni Chlipalski z Krakowa oraz Zygmunt Wójcicki z Warszawy. Pierwszy był absolwentem Politechniki Lwowskiej, drugi Politechniki Kijowskiej; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 2879. Biogramy większości architektów i budowniczych wymienionych w artykule przybliżono w publikacji: Żywicki J. 2022.

³² Absolwentami Instytutu Inżynierów Cywilnych w Petersburgu byli Kłos i Trojanowski. W uczelni tej kształcił się również Kelles-Krauze, choć ostatecznie tytuł inż. arch. uzyskał na Politechnice Lwowskiej. Dyplomek lwowskiej uczelni legitymował się także Krzywicki. Rokita kształcił się na Politechnice w Warszawie, jednak nie w zakresie architektury, a budowy dróg i mostów.

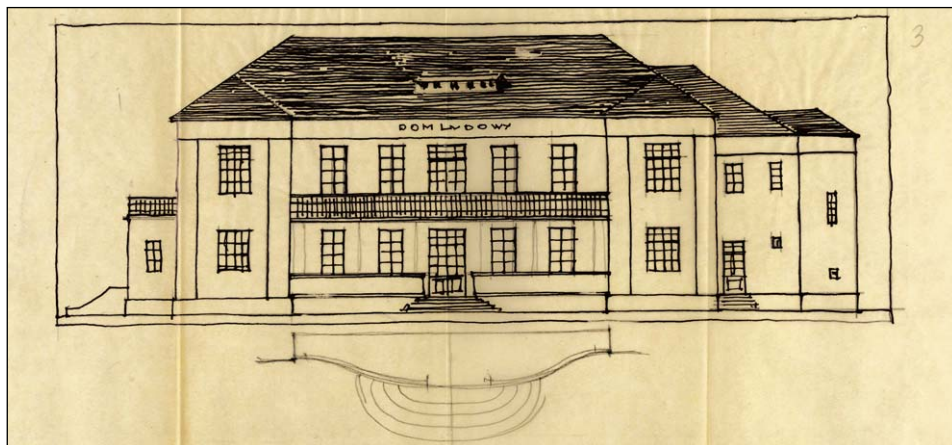
³³ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1323; AP Lublin, SPL, sygn. 87; Zahajkiewicz M.T. 1985, s. 238–239, 245; Ruszczyk G. 2001, s. 153; Błotnicka-Mazur E. 2010, s. 119–120, 123–124.

³⁴ Zahajkiewicz M.T. 1985, s. 239. Błędnie wymieniony jako A. Proczyk w: Księga. 1927, s. 1122; Księga. 1930, s. 539.

³⁵ D. 1926; N. 1926; Wis. 1926; Błotnicka-Mazur E. 2010, s. 96.

³⁶ Mir. 1926.

³⁷ Trzyletnie kursy odbywały się w cyklach po cztery miesiące rocznie, a ich organizatorem był Zarząd Cechu Murarzy w Lubartowie; Zarząd. 1925.

Ryc. 3. Michał Krzywicki, Projekt domu ludowego w Lubartowie, 1928. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1348

Fig. 3. Michał Krzywicki, Design for the folk assembly house in Lubartów, 1928.
Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1348

Natomiast z pow. lubartowskim łączy go jedynie datowany na maj 1926 r. projekt cegielni Macieja Sierocińskiego w kolonii Wincentów³⁸.

Pochodzący z Łańcuta Adam Dzieciółowski z architekturą zaznajamiał się na politechnikach we Lwowie i Grazu, a po studiach szukał zatrudnienia w miejscowościach rozrzuconych po całym kraju (Stanisławów, Kałusz, Przasnysz, Bydgoszcz). Przed podjęciem pracy w Lubartowie nie miał żadnych związków z województwem lubelskim³⁹. Zapamiętano go jako współinicjatora utworzenia cechu murarzy, a także prelegenta, który podczas dyplomowania jego pierwszych mistrzów wystąpił z odczytem „Znaczenie szkół cechowych”⁴⁰. Natomiast na polu architektury jedyny projekt, jaki wykonał, dotyczył rozbudowy lubartowskiego młyna Wacława Tchorka i Juliana Sielskiego⁴¹. Być może brak bardziej intensywnej działalności projektowej należy łączyć z nieszcześciami, jakie wówczas dotknęły rodzinę Dzieciółowskiego⁴².

Michał Krzywicki był bardzo wziętym architektem, autorem projektów licznych budowli wznoszonych na terenie całego woj. lubelskiego. Można z nim wiązać kilka prac zrealizowanych w pow. lubartowskim. Najwcześniejsze, datowane na 1928 r., pochodzą z okresu, gdy pełnił funkcję architekta tego powiatu; chodzi o gmachy Domu Ludowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (ryc. 3, 4 a–b), 7-klasowej szkoły powszechnej bliźniaczej (żeńskiej i męskiej) w Lubartowie (ryc. 5) oraz remizy straży pożarnej w Łęcznej⁴³. Te pierwsze, opracowane w sty-

³⁸ Projekt Trojanowskiego, choć urzędowo zatwierdzony w lipcu 1926 r., nie został zrealizowany. Cegielnię wybudowano, ale na podstawie „projektu zamiennego” opracowanego w sierpniu 1926 r. przez Jana Godlewskiego, technika budowlanego z Lublina; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1317.

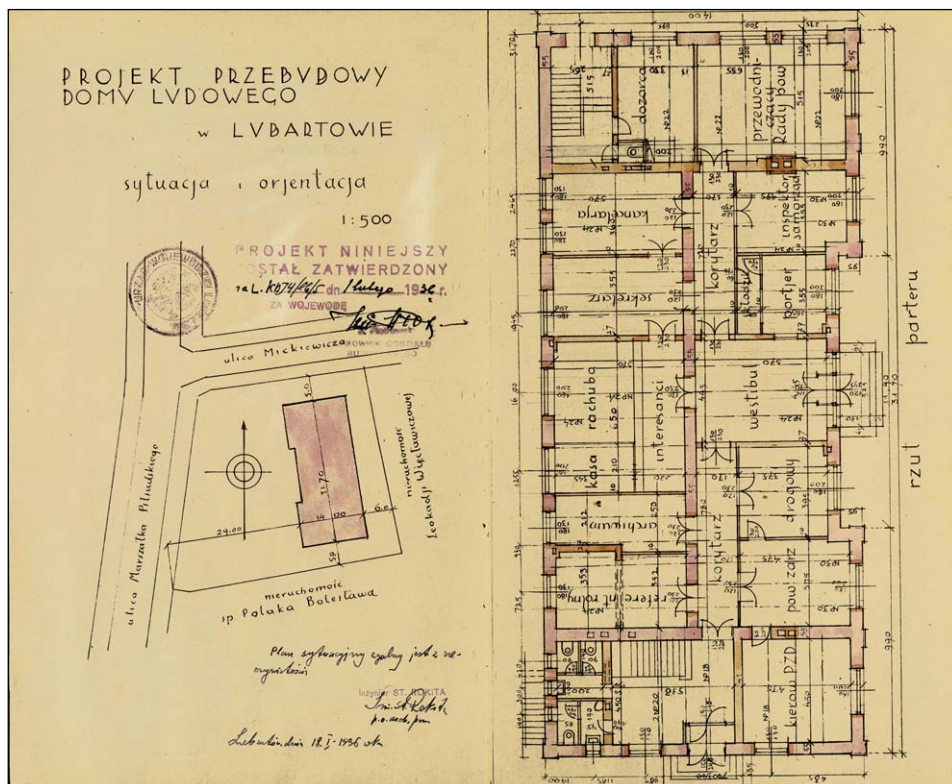
³⁹ Żywicki J. 2022, s. 88–90.

⁴⁰ Jagienka z pod Lublina. 1924a.

⁴¹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1280.

⁴² W 1924 r. zmarła w Lubartowie Maria Zofia Dzieciółowska, urodzona w Bydgoszczy, jedenastomiesięczna córka architekta; akt zgonu nr 241 z 1924 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WK72-V?i=190> (dostęp 12.11.2022).

⁴³ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1325, 1348, 1352. W 1936 r., jeszcze w trakcie budowy Domu Ludowego, projekt autorstwa Krzywickiego został nieco zmieniony przez inż. arch. Edwarda Kranza; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1349; Prace. 1938.

Ryc. 4a. Edward Kranz, Projekt przebudowy domu ludowego w Lubartowie, 1936, plan sytuacyjny i rzut parteru. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1349

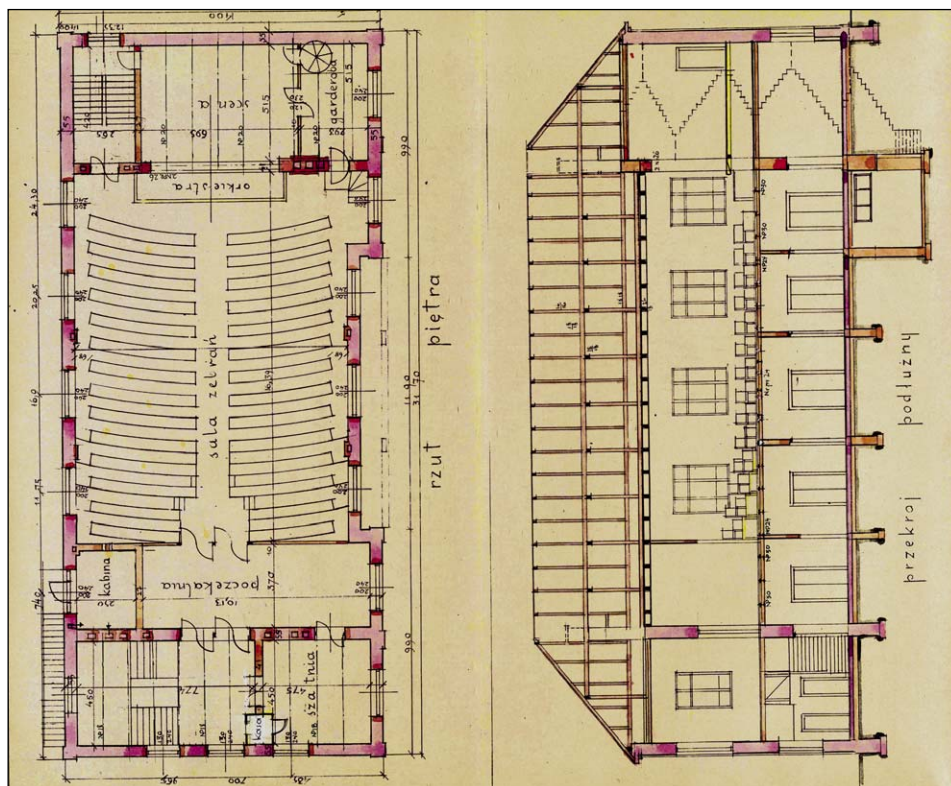
Fig. 4a. Edward Kranz, Design for restructuring the folk assembly house in Lubartów, 1936, situation plan and ground-floor projection. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1349

listyce tradycjonalizmu proveniencji klasycystycznej, przyczyniły się do wzbogacenia zabudowy miasta. Podobnie należy scharakteryzować gmach łączyńskiej remizy, która — co warto podkreślić — została zaprojektowana w taki sposób, by mogła służyć tak strażakom, jak miejscowej ludności jako publiczna sala widowiskowa ze sceną teatralną (ryc. 6). Zachowały się zresztą nie tylko projekty tych z pewnością interesujących budowli, ale także pismo starosty lubartowskiego, w którym ten oskarża architekta o żądanie zbyt wygórowanych honorariów za ich sporządzenie. W 1929 r. Krzywicki angażował się w budowę 7-klasowej szkoły powszechnej w Czemiernikach, wznoszonej na podstawie planu wzorcowego nr 34 Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z roku 1925⁴⁴. Na 1933 r. datowane są opracowane przez niego projekty przebudowy sali kinoteatru Stanisława Książkiewicza w Lubartowie⁴⁵. W 1934 r. wykonał rysunki pomiarowe domu mieszkalnego urzędników skarbowych, który stał przy ul. Nowodworskiej w Lubartowie⁴⁶. Obszerny, murowany budynek wzniesiono na początku lat

⁴⁴ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1328. Autorem tego „ministerialnego” projektu był arch. Marian Kontkiewicz; Pszczółkowski M. 2017, s. 185–186.

⁴⁵ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1347.

⁴⁶ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1354.

Ryc. 4b. Edward Kranz, Projekt przebudowy domu ludowego w Lubartowie, 1936, rzut piętra i przekrój podłużny. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1349

Fig. 4b. Edward Kranz, Design for restructuring the folk assembly house in Lubartów, 1936, first-floor projection and longitudinal cross-section. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1349

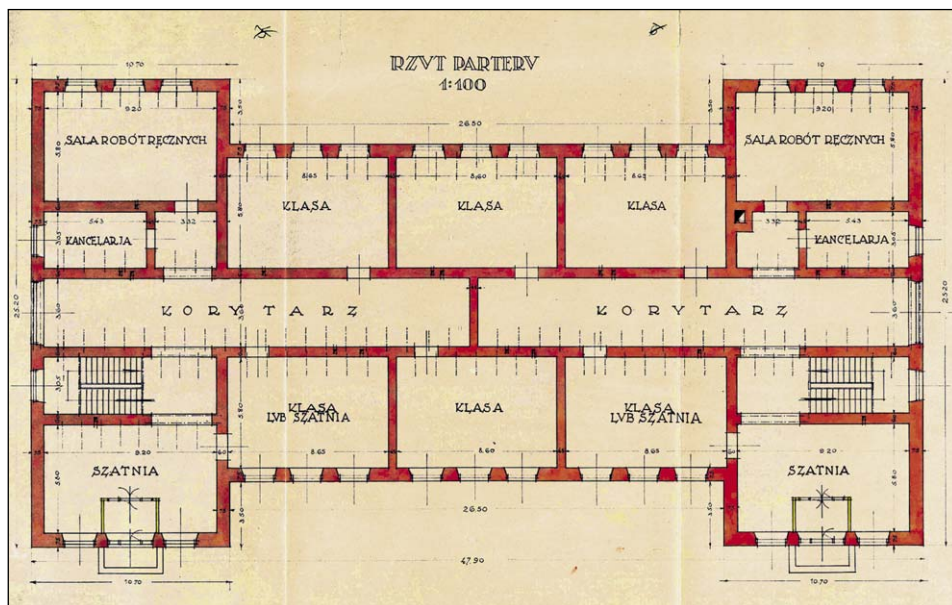
dwudziestych, a pomiary potrzebne były do oszacowania jego wartości. Krzywicki był też autorem kilku projektów obiektów przemysłowych. W 1937 r. zaprojektował tartak Jankla Osńskiego i Hersza Goldberga przy ul. Nowodworskiej 5 w Lubartowie oraz młyn motorowy Jana Zientkiewicza w kolonii Starościna, a w 1939 r. tartak Michała Karpińskiego, Pawła Bujaka i Stanisława Chmielewskiego w Spiczynie. Natomiast kilka lat wcześniej, w 1934 r., opracował projekt rozbudowy młyna motorowego Joska Grynemachera w Czemiernikach⁴⁷.

Inż. Stanisław Rokita od 1931 do 1938 r. urzędował jako kierownik Powiatowego Zarządu Drogowego w Lubartowie i niemalże równo długo jako p.o. architekta pow. lubartowskiego. W pracach dotyczących spraw budowlanych wspomagali go współpracownicy z Powiatowego Zarządu Drogowego — Stefan Dębicki⁴⁸, a zwłaszcza Aleksander Poznański, który był absolwentem Szkoły Budownictwa w Lublinie⁴⁹. W 1935 r. inż. Rokita pokierował budową dREW-

⁴⁷ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1288, 1304, 1309, 1314.

⁴⁸ Został zapamiętany jako uczestnik walk o niepodległość Polski, weteran kampanii wrześniowej oraz żołnierz AK. Zob. Rzeczowska B. 2022; Słupsk. [b.r.]; <http://www.listawykleych.pl/katalog/debicki-stefan/> (dostęp 20.02.2023).

⁴⁹ Absolwenci. 1935, s. 5; Dumala R.J. 2001, s. 53, 57.

Ryc. 5. Michał Krzywicki, Projekt 7-klasowej szkoły powszechnej Męskiej i Żeńskiej w Lubartowie, 1928, rzut parteru. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1325

Fig. 5. Michał Krzywicki, Design for a 7-grade general school for Boys and Girls in Lubartów, 1928, ground-floor projection. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1325

nianego mostu na rzece Wieprz w Sernikach (na drodze wojewódzkiej z Ostrowa Lubelskiego do Łucki). W tym samym roku współprojektował budynek 2-klasowej szkoły powszechnej w Mejnierzynie, a także 1-klasowej placówki tego typu w Wólce Zabłockiej⁵⁰. W 1936 r. wykonał projekty budowy trzech kolejnych szkół powszechnych z terenu pow. lubartowskiego: 3-klasowej w Brzeźnicy Bychawskiej oraz 5-klasowych w Firleju i Dysie⁵¹. W 1937 r. zaprojektował budowę dwóch kolejnych szkół: 7-klasowej w Rozkopaczewie i 1-klasowej w Żurawincu⁵². Był autorem projektów jeszcze kilku innych wiejskich placówek edukacyjnych, m.in. w Wielkiem, Mieczysławce, Godziembowie, Woli Skromowskiej i Staroście⁵³. Projektowane przez niego budynki były poprawne pod względem funkcjonalnym, jednak ich poziom architektoniczny nie był wysoki.

Inż. arch. Edward Kłos, podejmując pracę w Lubartowie, miał już za sobą długoletnią praktykę zawodową oraz mógł się wykazać posiadaniem wszelkich wymaganych uprawnień budowlanych. Mimo to w pow. lubartowskim udało mu się zrealizować tylko dwa projekty architektoniczne. Pierwszy, datowany na 1938 r., dotyczył przebudowy budynków dawnej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Skrobowie na potrzeby Obozu Zjednoczenia Narodowego⁵⁴. Drugi, opatrzony datą 28 maja 1939 r., był projektem gmachu szkoły powszechnej

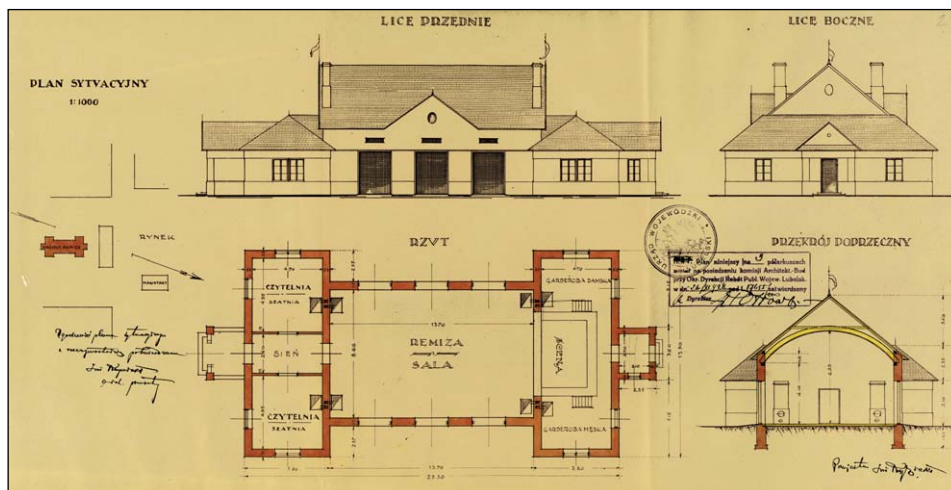
⁵⁰ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1337, 1345.

⁵¹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1326, 1330, 1331.

⁵² AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1340, 1346.

⁵³ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1332, 1339, 1341, 1343, 1344.

⁵⁴ W sierpniu 1938 r. poprawność tej przebudowy oceniała specjalna komisja. Jednym z jej członków był inż. Leonid Kobylański, reprezentujący Referat Budowlany w Dowództwie Okręgu Korpusu nr II w Lublinie; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1351.

Ryc. 6. Michał Krzywicki, Projekt gmachu remizy dla Straży Ogniowej w Łęcznej, pow. lubartowski, 1928. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1352

Fig. 6. Michał Krzywicki, Design for a fire station for the Fire Brigade in Łęczna, Lubartów district, 1928. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1352

w Łuccie⁵⁵. Budynkom w Skrobowie nadał formę bliską tradycjonalizmowi proveniencji ludowej, formę szkoły w Łuccie zbliżył do nurtu funkcjonalistycznego.

Architekci-urzędnicy nie byli jedynymi, którzy w okresie dwudziestolecia międzywojennego swoją działalnością na polu architektoniczno-budowlanym przysłużyli się mieszkańcom pow. lubartowskiego. Spośród innych należy wymienić Zygmunta Andziaka, Henryka Bekkera, Tadeusza Berensa, E. Budzyńskiego, Stanisława Diehla, Jana Godlewskiego, Aleksandra Gruchalskiego, Stanisława Holca, Czesława Janickiego, Leona Jeziora, Jana Junczysa i jego syna Stanisława, Zygmunta Karczewskiego, Leonida Kobylańskiego, Bohdana Lacherta, Witolda Pogrebnego, Albina Szczechowicza, Ryszarda Trzcńskiego, Tadeusza Witkowskiego, Władysława Wojciechowskiego, Mieczysława Wolanowskiego oraz Adama Zmysłowskiego.

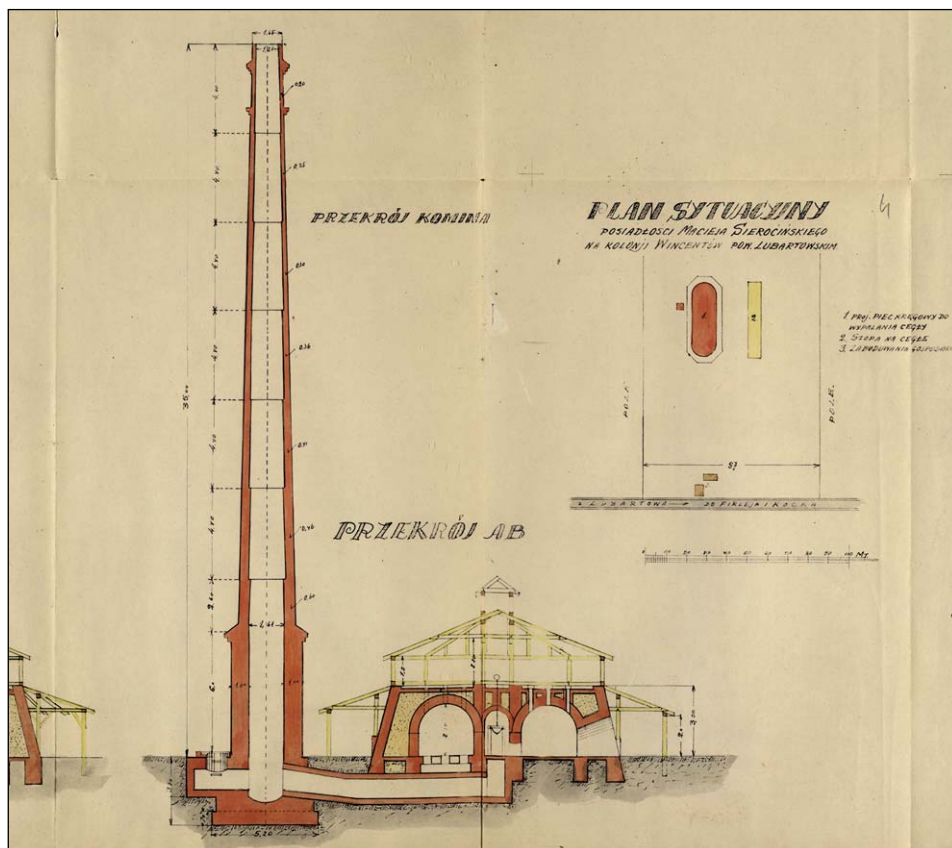
Zygmunt Andziak zatrudniony jako technik budowlany przy Sejmiku w Lubartowie kierował budową kilku szkół (wznoszonych na podstawie wzorcowych planów zalecanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego)⁵⁶. Nie wiadomo, czy posiadał uprawnienia do zajmowania się projektowaniem architektonicznym, ale próbował swoich sił także na tym polu, co poświadcza opracowany przez niego w marcu 1921 r. szkic drewnianego kościoła w Leszkowicach⁵⁷. Choć nie zyskał on akceptacji Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Lublinie, to prawdopodobnie został wykorzystany przez Bolesława Kelles-Krauzego, autora zrealizowanego projektu kościoła⁵⁸. Henryk Bekker — wolnopraktykujący inżynier budownictwa z Lublina — w 1938 r. zaprojektował powiększenie niewielkiego drewnianego młyna Michała Janiaka we wsi

⁵⁵ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1336. Rok wcześniej projekt szkoły w Łuccie sporządził inż. S. Rokita, jednak nie skierowano go do realizacji; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1335.

⁵⁶ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250, s. 86. Jedną z nich była 7-klasowa szkoła powszechna w Niemcach, bardzo chwalona w broszurze opublikowanej przez Radę Szkolną Powiatową w Lubartowie, zob. Breitmeier M. 1939, s. 31; Łosiowa M. 1939, s. 13.

⁵⁷ AP Lublin, SPL, sygn. 87.

⁵⁸ Ruszczyk G. 2001, s. 171, 241; Błotnicka-Mazur E. 2010, s. 119–120; Błotnicka-Mazur E. 2014, s. 116.

Ryc. 7. Jan Godlewski, Projekt cegielni „Hofmanowskiej” M. Sierocińskiego w kol. Wincentów, pow. lubartowski, 1926. Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1317

Fig. 7. Jan Godlewski, Design for M. Sierociński's Hofman-type brickyard in Wincentów colony, Lubartów district, 1926. Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1317

Niemce o murowaną motorownię i magazyn⁵⁹. Tadeusz Berens, budowniczy Wydziału Powiatowego w Lublinie, w 1937 r. zaprojektował tartak, który we wsi Niemce zbudowano dla lubelskiej firmy Eksploatacja Leśna „Klajnkupfer”⁶⁰. Nic bliższego nie wiadomo o E. Budzyńskim, który 26 kwietnia 1927 r. w Lubartowie złożył swą sygnaturę na projekcie drewniano-murowanego budynku młyna motorowego Stanisława Wójcika w Siedliskach⁶¹. Podobnie nieznany jest L. Kulczycki, który posłużył się tym projektem przy komisyjnych oględzinach miejsca wybranego pod budowę młyna⁶². Inż. cywilny Stanisław Diehl, nestor na polu architektury, w 1928 r. zaprojektował budowę młyna motorowego Antoniego Dąbrowskiego i Teofila Pełczyńskiego w Firleju⁶³. Jan Godlewski, budowniczy z Lublina, był autorem datowanego na 1926 r. projektu cegielni

⁵⁹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1298.

⁶⁰ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1313.

⁶¹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1303.

⁶² AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1303.

⁶³ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1290. Stanisław Diehl (1864–1929) od końca XIX w. był aktywny na polu architektury; Żywicki J. 2010, s. 432–433.

Macieja Sierocińskiego w kolonii Wincentów (ryc. 7)⁶⁴. Inny lublinianin, inż. arch. Aleksander Gruchalski, w marcu 1926 r. zobowiązał się do nadzorowania prac przy odbudowie pałacu w Lubartowie⁶⁵. Zaś w 1928 r. opracował projekty przebudowy kościoła w Ostrówku, tego samego którym kilka lat wcześniej zajmował się Kelles-Krauze⁶⁶ (ryc. 8 a–c). Warszawski architekt Stanisław Holc, realizując zlecenie hrabiego Karola Rogera Raczyńskiego, właściciela dóbr Czemierniki, zaprojektował w 1937 r. tartak parowy w Ludwinowie⁶⁷. Według pomysłów inż. arch. Czesława Janickiego w 1934 r. przebudowano budynek główny (neorenesansowy pałac Sonnenbergów) oraz inne obiekty Szkoły Ogrodniczo-Rolniczej w Kijanach⁶⁸. Prace nadzorował Witold Pogrebny, dla którego było to najprawdopodobniej pierwsze doświadczenie zawodowe, gdyż zaledwie kilka miesięcy wcześniej ukończył naukę w Szkole Budownictwa w Lublinie⁶⁹. Trudno ustalić, czego dotyczyła aktywność zawodowa technika budownictwa Jana Junczysa, zanim przeszedł na emeryturę w 1922 r. Był uczestnikiem powstania styczniowego i sybirakiem, zaś początki jego aktywności na polu budownictwa sięgały lat siedemdziesiątych XIX w.⁷⁰ Zmarł 16 lutego 1924 r. w wieku 79 lat. W zamieszczonym miesiąc później na łamach „Głosu Lubelskiego” wspomnieniu napisano, że w czasie wojny z bolszewikami w 1920 r. „pod gradem kul bolszewickich” reperował mosty na Wieprzu⁷¹. Prawdopodobnie w początku dwudziestolecia międzywojennego angażował się w prace przy drogach, ponieważ w akcie zgonu określono go „inżynierem drogowym”⁷². Z budownictwem związany był także jego syn, Stanisław Junczys, technik budowlany i starszy cechu murarzy w Lubartowie⁷³. W 1926 r. wraz z inż. arch. Zygmuntem Trojanowskim przeprowadził rekonstrukcję muranego ogrodzenia przy dawnym kościele kapucynów w Lubartowie⁷⁴. Wiadomo też, że zaprojektował dom mieszkalny przy ul. Mickiewicza 7 w Lubartowie⁷⁵ oraz kilka młynów⁷⁶. O techniku Zygmuncie Karczewskim wiadomo, że w lipcu 1929 r. otrzymał nominację na stanowisko rzeczoznawcy budowlanego nie tylko w Lubartowie, w którym na stałe mieszkał, ale w całym powiecie⁷⁷. Wydaje się, że sam niczego nie projektował, ograniczając swoje czynności do nadzorowania prowadzonych budów. Niewiele też wiadomo o inż. Leonidzie Kobylańskim. W sierpniu 1938 r. jako członek komisji z ramienia Referatu Budowlanego w Dowództwie Okręgu Korpusu nr II w Lublinie oceniał sprawę przebudowy, dla potrzeb Obozu Zjednoczenia Narodowego, budynku dawnej Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej w Skrobowie⁷⁸. Inż. arch. Bohdan Lachert — uznawany za jedne-

⁶⁴ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1317. Zob. przypis nr 38.

⁶⁵ Nieco wcześniej rzekł się tej funkcji Jerzy Siennicki — konserwator zabytków okręgu lubelskiego; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250, s. 147–161.

⁶⁶ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1323.

⁶⁷ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1311.

⁶⁸ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1333.

⁶⁹ AP Lublin, AML, OPiZM, sygn. 1910.

⁷⁰ Żywicki J. 2010, s. 452–453.

⁷¹ Jagienka z pod Lublina. 1924b; Żywicki J. 2010, s. 452–453.

⁷² Akt zgonu nr 47 z 1924 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WK77-W?i=142> (dostęp 03.02.2023).

⁷³ Żywicki J. 2022, s. 147–148.

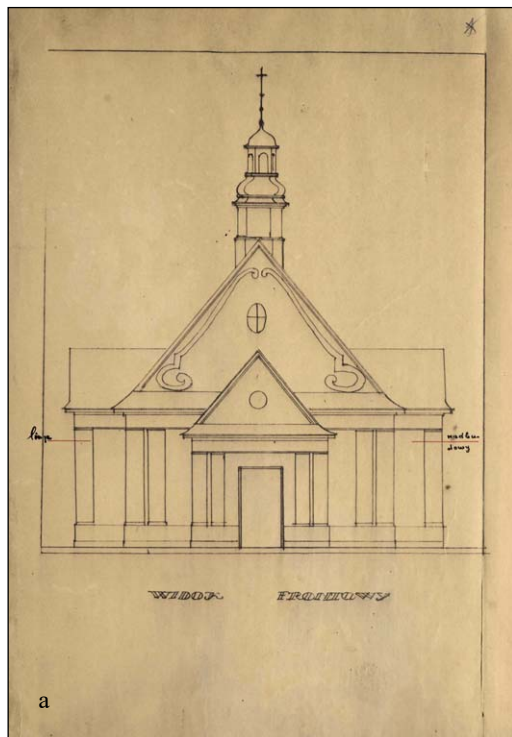
⁷⁴ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1322.

⁷⁵ Zabytki. 1995, s. 202.

⁷⁶ Zaprojektował młyn wodny Józefa Puchacza w Rokitnie, młyny motorowe Stefana Przybylskiego w kolonii Łucka, Jana Szczepańskiego w Michowie, Stefana Tańskiego w kolonii Wielkie, Chaima Najsztetera w Łęcznej, Kazimierza Kossaka oraz Symchy Persyko w Lubartowie, a ponadto rozbudowę lubartowskiego młyna „Elektrycznego” Szmula Giwercera i Chaima Lerchego; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1283, 1284, 1285, 1294, 1295, 1296, 1301, 1306.

⁷⁷ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 265, 266.

⁷⁸ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1351.

Ryc. 8 a–c. Aleksander Gruchalski, Projekt rozbudowy kościoła w Ostrówku, pow. lubartowski, 1928, widok od frontu (a), widok boczny (b), rzut poziomy i przekrój (c).
Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1323

Fig. 8 a–c. Aleksander Gruchalski, Design for the extension of the church in Ostrówek, Lubartów district, 1928, view from the front (a), side view (b), longitudinal projection and cross-section (c).
Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1323

go z czołowych polskich modernistów — związany był z Ciechankami Łańcuchowskimi, gdzie jego rodzina miała majątek ziemski. W latach 1920–1926 studiował architekturę na Politechnice Warszawskiej. W 1922 r. przyjechał do Ciechanek ze swoimi kolegami ze studiów (Janem Graefe i Kazimierzem Gawrońskim), by zrealizować jedną ze zleconych przez profesorów prac semestralnych, która dotyczyła rysunkowej inwentaryzacji pobliskiej wsi Łańcuchów⁷⁹. Jeszcze w okresie studiów (w latach 1924–1926) zdobywał pierwsze architektoniczne doświadczenia, projektując rodzinny dwór — w Ciechankach⁸⁰. Zaś w 1929 r. zaprojektował w stylu funkcjonalizmu gmach 7-klasowej szkoły powszechnej w pobliskim Ostrówku⁸¹. We wzniesienie szkoły zaangażował się również jego ojciec Waław Wiktor Lachert, który wszedł do komitetu jej budowy. Szkoła — murowany, dwukondygnacyjny budynek na podłużnym, asymetrycznym rzucie — działała od 1930 r., choć prace wykończeniowe przy jej budowie prowadzono jeszcze przez trzy lata. Według projektów opracowanych w 1934 r. przez inż. Albina Szczechowicza, przedsiębiorcę budowlanego z Lublina, rozbudowano młyn „Rekord”, który stał nieopodal dworca kolejowego w Lubartowie⁸². Murowany budynek, własność Arona Halsberberga, miał obszerną czterokondygnacyjną bryłę. Tę rozbudowę wspierały władze pow. lubartowskiego, spodziewając się, że znajdzie przy niej zatrudnienie co najmniej 25 osób. Trudno ustalić datę powstania młyna „Rekord”, natomiast wiadomo, że projektowana przez Szczechowicza rozbudowa była już drugą w jego dziejach⁸³.

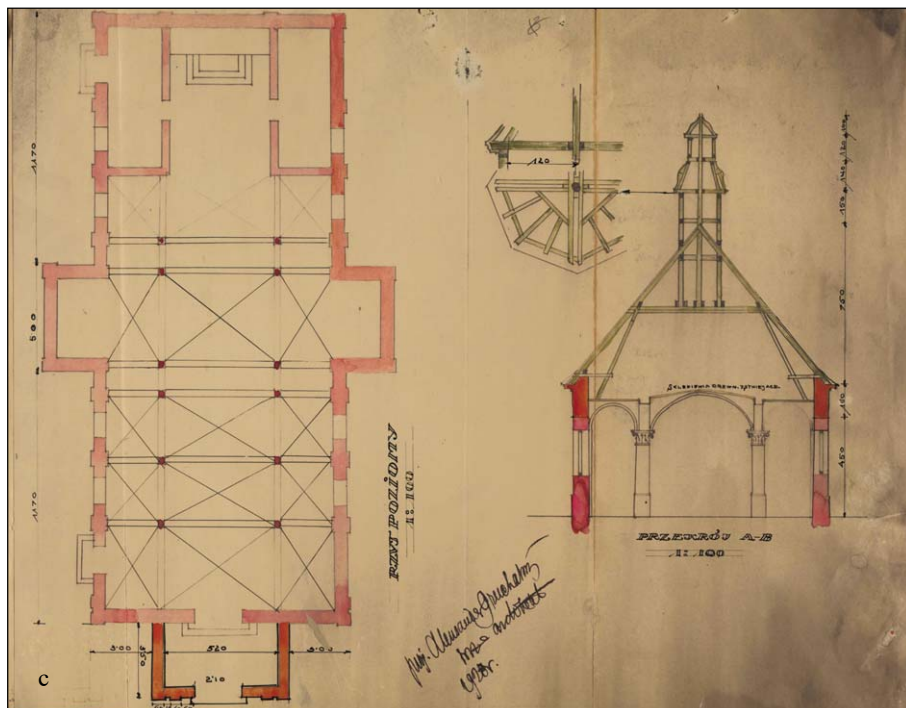
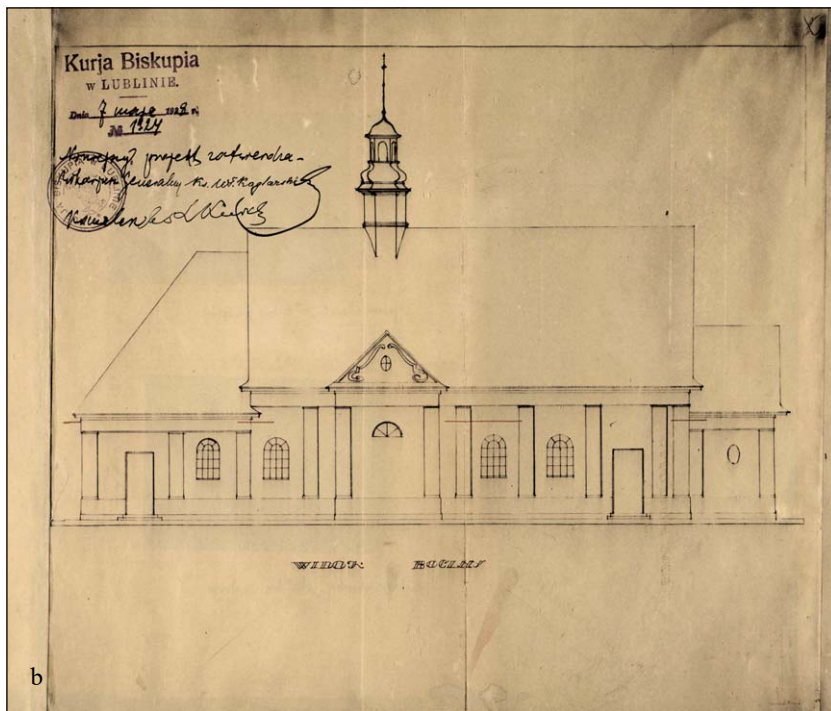
⁷⁹ Uchowicz K. 2017, s. 66–67.

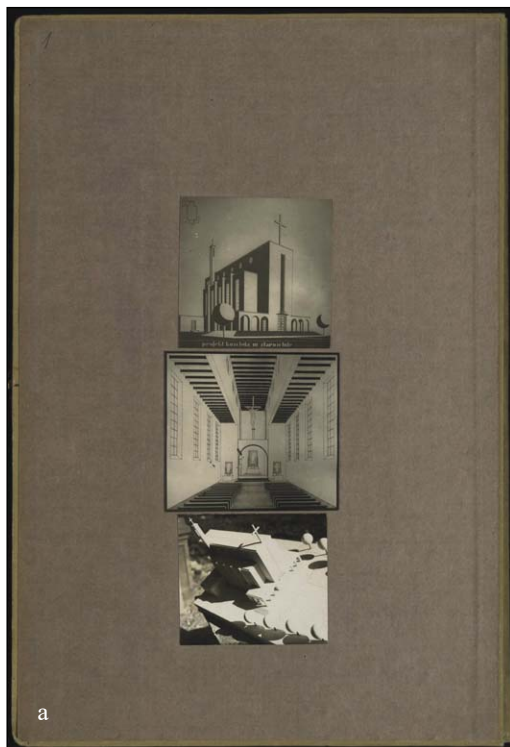
⁸⁰ Rozbicka M. 2004; Leśniewska E.J. 2016; Uchowicz K. 2017, s. 116–117.

⁸¹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1648; Pszczołkowski M. 2017, s. 291–292.

⁸² AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1286.

⁸³ Pierwszą rozbudowę przeprowadzono w 1928 r.; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1282.

Ryc. 9 a–c. Tadeusz Witkowski, Projekt kościoła w Staroście, pow. lubartowski, 1930, rewers okładki teki z rysunkami projektowymi (a), widok od frontu (b), widok boczny (c). Źródło: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1324

Fig. 9 a–c. Tadeusz Witkowski, Design for a church in Staroścín, Lubartów district, 1930, reverse side of a cover of a folder with design drawings (a), view from the front (b), side view (c). Source: State Archive Lublin, UWL, KB, ref. no. 1324

Tadeusz Witkowski, znany lubelski architekt, kilkakrotnie angażował się w prace dotyczące budów w miejscowościach pow. lubartowskiego. Według jego projektu z 1925 r. wzniesiono przy ul. Lubelskiej 65 w Lubartowie dom dr. Feliksa Słowikowskiego — elegancką klasycyzującą willę w dworcowym stylu⁸⁴. Jej budowniczym był technik budownictwa Adam Zmysłowski⁸⁵. Zamieszkały w Lublinie, gdzie współprowadził cieszącą się popularnością firmę budowlaną⁸⁶, ale miał rodzinne związki z Lubartowem, w którym urodził się w 1892 r.⁸⁷ Jego ojcem był murarz Jan Zmysłowski, a matką Emilia z Poznańskich — córka lubartowskiego murarza⁸⁸. W 1929 r. Witkowski zaprojektował budynki gorzelnii hrabiego Jana Krystyna Ostrowskiego w majątku Jawidz⁸⁹, a także przebudowę osiemnastowiecznego kościoła w Jezioznanach⁹⁰.

⁸⁴ Danczowska H. 2009, s. 117.

⁸⁵ Niekiedy błędnie określany jako autor projektu tej willi. Zob. Zabytki. 1995, s. 201.

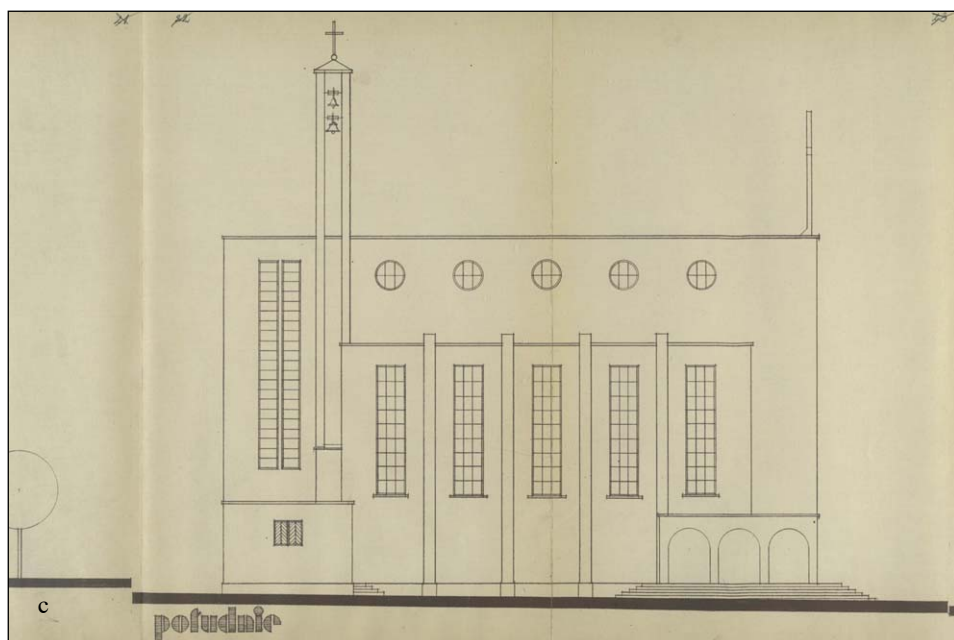
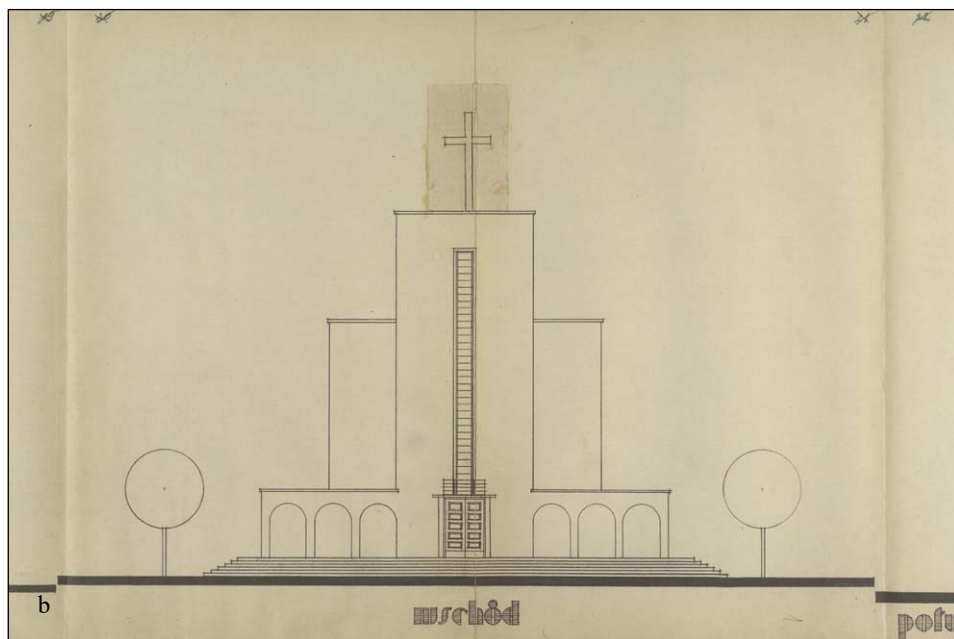
⁸⁶ Najpierw „Biuro Techniczno-Handlowe Inżynierów”, następnie „Przedsiębiorstwo Techniczno-Budowlane A. Zmysłowski i A. Trzmiel”. Firmy te zrealizowały budowę szkół na Czwartku i na Bronowicach w Lublinie, siedemdziesięciu dwóch obiektów fabryki prochu w Zagożdżonie (ob. Pionki), trzech magazynów amunicji w Chełmie, gimnazjum, laboratorium i domu profesorów w Tomaszowie Lubelskim, stajni dla 24. Pułku Ułanów w Kraśniku, gmachu oficerskiego w Chełmie oraz trzypiętrowego budynku mieszkalnego dla rodzin wojskowych w Lublinie; Żywicki J. 2022, s. 431.

⁸⁷ AP Lublin, ASC, Księga, sygn. 115; akt ur. nr 220 z 1892 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/fa75e0d5057266269e6efb9972ac80b06fb9c80cf0bf6868bdce048cd-b40acec> (dostęp 07.03.2023).

⁸⁸ Oboje zmarli w 1940 r. — Jan w kwietniu, Emilia w październiku; akty zgonu w parafii pw. św. Anny w Lubartowie — nr 110 i 289 z 1940 r., <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WKCK-4?i=220> (dostęp 04.03.2023); <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WD3J?i=265> (dostęp 04.03.2023).

⁸⁹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1278.

⁹⁰ Danczowska H. 2009, s. 125.

W kolejnym roku wykonał projekt kościoła w Staroście⁹¹ (ryc. 9 a–c). Został on zatwierdzony, jednak w trakcie trwającej dziewięć lat budowy nieco go pod wpływem sugestii parafian przekształcono. Zmiany dotyczyły przede wszystkim formy kościelnej wieży oraz rezygnacji

⁹¹ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1324.

z budowy arkadowego podcienia we frontowej części świątyni. Podczas konsekracji kościoła, któremu nadano wezwanie Matki Bożej Anielskiej, zachwycano się jego „pięknym stylem”, jak i tym, że „swym rozmiarem dominuje nad okolicą”⁹². Inną świątynią wzniesioną w pow. lubartowskim wg projektu Witkowskiego był murowany kościół pw. św. Mikołaja w Brzeźnicy Książęcej⁹³. Wybudowano go w latach 1935–1940 jako jednonawową budowlę z prostokątnie wydłużonym korpusem, węższym od niego prezbiterium zamkniętym półkolistą apsydą oraz wysoką frontową wieżą z kruchtą w przyziemiu i neobarokowym hełmem jako nakryciem⁹⁴. Robotami murarskimi kierował Andrzej Mazuś — mistrz murarski z Lubartowa⁹⁵. Przez wiele lat angażował się Witkowski w prace prowadzone w dawnym pałacu książąt Sanguszków w Lubartowie. Najpierw projektował jego remont i adaptację na klasztor Braci Misjonarzy Kresowych i prowadzoną przez nich szkołę rzemieślniczą⁹⁶, następnie — już po pożarze z 1933 r. — zajmował się jego odbudową i przystosowaniem do potrzeb władz administracyjnych Lubartowa — kolejnych właścicieli zabytkowej budowli⁹⁷.

Władysław Wojciechowski, architekt kojarzony przede wszystkim z budownictwem wojskowym, w 1929 r. sporządził projekt rozbudowy murowanych i drewnianych budynków fabrycznych Zjednoczonych Zakładów Przemysłowych „Felzytyn i Trocal”, które znajdowały się przy ul. Foksal w Lubartowie (nieopodal dworca kolejowego i w sąsiedztwie sadu należącego do pisarki, regionalistki i animatorki kultury Wandy Śliwiny)⁹⁸.

Na terenie pow. lubartowskiego mieszkano i pracowało wielu rzemieślników budowlanych. Oszacowanie ich liczby jest trudne, czego przyczyną tkwi nie tylko w ograniczonej liczbie źródeł, ale i w tym, że dla wielu z nich działalność w rzemiośle była jedynie dodatkowym zajęciem, oprócz pracy we własnym gospodarstwie rolnym. Z tego powodu w niektórych źródłach (np. księgach adresowych) figurują jako rzemieślnicy (cieśle, murarze itd.), podczas gdy w innych (np. w aktach zgonów) określano ich jako rolników. Można się jednak domyślać, że dla części rzemieślników „powrót” do rolnictwa powodowany był tym, że nie przeszli oni pozytywnie weryfikacji zawodowej narzuconej *Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym*⁹⁹.

Z pewnością wyróżniającą się grupą w pow. lubartowskim byli murarze. Z tego rzemiosła słynął zwłaszcza Lubartów, mający w tym zakresie tradycje sięgające końca XVIII stulecia¹⁰⁰. W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* napisano o Lubartowie, że: „[...] znaczna część mieszczan-chrześcijan, z powodu małej ilości posiadanego gruntu, zajmuje się mularstwem, tak dalece, że z początkiem wiosny każdego roku około 200 starszych i młodszych udaje się na mularkę w okolice sąsiednie, do Lublina i dalszych miejscowości, by powrócić

⁹² (kor.). 1939; Uczestnik. 1939.

⁹³ Danczowska H. 2009, s. 148.

⁹⁴ Zahajkiewicz M.T. 1985, s. 234.

⁹⁵ Tytuł cechmistrza murarskiego otrzymał w 1924 r.; Cech. 1924; Jagienka z pod Lublina. 1924b.

⁹⁶ Odrestaurowanie. 1928. Kosztorys robót dotyczących odbudowy dawnego pałacu Sanguszków w Lubartowie opracował w 1926 r. Mieczysław Wolanowski — technik budownictwa z Lublina; AP Lublin, UWL, KB, sygn. 250.

⁹⁷ Witkowski był zaangażowany w prace przy pałacu w Lubartowie również po II wojnie światowej; Danczowska H. 2009, s. 135.

⁹⁸ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1543. Biuro firmy „Felzytyn i Trocal” znajdowało się przy ul. Hożej 48 w Warszawie. Firma miała w Polsce wiele zakładów produkcyjnych. Jej działalność polegała na produkcji i sprzedaży materiałów wykorzystywanych w budownictwie — naśladowanego kamienne okładziny tynku szlachetnego o nazwie „Felzytyn” oraz masy izolacyjnej o nazwie „Trocal”, używanej do uszczelniania fundamentów, dachów, piwnic itd.

⁹⁹ Rozporządzenie. 1927, art. 141–194; Ustawa. 1927, s. 250–262; Ptasieński C. 1934, s. 17; Prawa. 1936; Jastrzębski J. 2009, s. 61–78.

¹⁰⁰ Kociuba L. 1964, s. 100; Żywicki J. 1998, s. 112–113.

do domu dopiero późną jesienią¹⁰¹. Należy dodać, że informacja o imponującej, dwustuosobowej rzeszy murarzy, jest mocno zaniżona. Z innych bowiem źródeł wynika, że murarzy w Lubartowie było wówczas prawie pół tysiąca¹⁰². Pracowali oni w różnych miejscowościach Królestwa Polskiego i poza jego granicami, docierając nawet do Moskwy, Kijowa czy Rygi, a wszędzie budowali kamienice mieszkalne, koszary, cerkwie i inne podobnie duże gmachy¹⁰³. W latach II Rzeczypospolitej liczba lubartowskich murarzy nadal była bardzo duża. Wiadomo o ponad 230 znanych z imienia i nazwiska murarzach zamieszkałych w mieście¹⁰⁴. Często w zawodzie pracowało kilku przedstawicieli rodziny, czego przykładem są: Charęzińscy, Daniłkiewiczowie, Dereccy, Dziegielewiczowie, Filipowiczowie, Jeziorowie, Karwaccy, Lalkowie, Liskowie, Mazusiowie, Miącowie, Miduchowie, Miszczakowie, Mysiakowie, Orzechowscy, Poznańscy, Raccy, Rafalscy, Romańscy, Sarnecky, Stępińscy, Strudzińscy, Tchorkowie, Turlewiczowie, Wolscy, Zagojscy i Zalewscy¹⁰⁵.

Lubartowscy murarze wspomniani są jako zaangażowani w prace na rzecz swego miasta, za przykład czego przywoływana jest ich praca „po znizonych cenach” przy podjętym w 1926 r. remoncie dawnej świątyni kapucynów¹⁰⁶. Niewątpliwie przyczyniali się również do poprawy wyglądu zabudowy Lubartowa, a to choćby przez wnoszenie własnych murowanych domów. Kilka z nich stało przy ul. Kamionkowskiej, położonej równolegle do reprezentacyjnej ul. Lubelskiej oraz do handlowego Rynku¹⁰⁷.

W 1924 r. Lubartów był miejscem zjazdu rzemieślników z całego powiatu, zorganizowanego pod przewodnictwem burmistrza Władysława Śliwy i wojewódzkiego inspektora rzemiosł inż. arch. Konstantego Teleżyńskiego, a także przy zaangażowaniu architekta powiatowego Adama Dzieciółowskiego oraz reprezentującego lubartowskie środowisko budowlane Stanisława Junczysa. Efektem spotkania było wznowienie działalności dawnych cechów (krawieckiego, kowalskiego i ślusarskiego), a także powołanie do życia wcześniej nieorganizowanego cechu murarskiego¹⁰⁸. W dniu 23 kwietnia 1924 r. przybyła do Lubartowa Komisja Egzaminacyjna, przed którą dziewięciu podmajstrzych złożyło pozytywnie egzamin na cechmistrzów murarskich. Byli to: Konstanty Benet, Józef Kurowski, Andrzej i Józef Mazusiowie, Bronisław Orzechowski, Jan Raczyński, Jan Stępiński, Waław Tchorek oraz Józef Zmysłowski. Cztery dni później odbyła się uroczystość wręczenia im dyplomów cechmistrzów, połączona z otwarciem cechu murarskiego, którego zarząd objęli jako pierwsi mistrzowie murarscy Stanisław Junczys i Jan Racki oraz mistrz murarsko-ciesielski Konstanty Benet. Jednym z przejawów

¹⁰¹ Ostrołęcki S., *Gepner* Z. 1884, s. 376.

¹⁰² Kociuba L. 1964, s. 100.

¹⁰³ X. 1875/1876, s. 3; Kociuba L. 1964, s. 100.

¹⁰⁴ Na potrzeby artykułu wykorzystano dostępne online księgi adresowe oraz akta metrykalne z kościołów parafialnych z terenu pow. lubartowskiego. Korzystna okazała się też kwerenda przeprowadzona w AP Lublin, gdzie wśród akt UWL (1918–1939) znajdują się podania wnoszone przez murarzy i cieśli zabiegających o koncesję na działalność rzemieślniczą albo o weryfikację lub poświadczenie już posiadanych uprawnień zawodowych.

¹⁰⁵ Najwięcej było Filipowiczów. Nazwisko to nosiło aż 13 murarzy. Trzeba jednak dodać, że nie należeli oni do jednej rodziny. Antoni, Julian i Ludwik byli synami Romana i Franciszki z Zalewskich; Franciszek, Jan Szczepan oraz Józef — Władysława i Teresy z Rewuckich; Ignacy — Józefa i Joanny z Jankowskich; Józef — Jana i Karoliny z Rafalskich; Władysław i Franciszek — Jana i Marianny z Tchorków; a inny Władysław oraz Konstanty — Romana i Joanny z Mazurkiewiczów. Marian był synem murarza Michała i Anastazji z Dereckich; a Mikołaj — Szczepana i Marianny z Magierków. Listę murarzy o tym nazwisku można powiększyć, ponieważ niektórzy pracowali poza Lubartowem. Przykładem może być Jan Filipowicz, syn Franciszka i Anastazji z Mazusiów, który urodził się w Lubartowie w 1867 r., ale zawodowo związał się z Chełmem. Za: portal genealogiczny *Lubelskie Korzenie* — <https://registry.lubgens.eu/news.php> (dostęp 22.04.2023).

¹⁰⁶ Tokarzewski A. 1993, s. 76.

¹⁰⁷ Derecki M. 2008, s. 101.

¹⁰⁸ Cech. 1924; Jagienka z pod Lublina. 1924a.

ożywionej działalności nowego cechu było otwarcie w styczniu 1925 r. Szkoły Zawodowej dla murarzy i cieśli, w której nauka odbywała się w miesiącach zimowych¹⁰⁹.

Do innych miejscowości pow. lubartowskiego, w których mieszkało co najmniej kilku murarzy, należała zwłaszcza Łęczna¹¹⁰, a ponadto Michów¹¹¹, Firlej¹¹² oraz Mieczysławka¹¹³. Zaś pojedynczych murarzy można odnaleźć w Dąbrówce¹¹⁴, Rudnie¹¹⁵, Rudzience¹¹⁶, Samokłeskach¹¹⁷ i Spiczynie¹¹⁸.

O ile możliwe jest ustalenie nazwisk większości murarzy z pow. lubartowskiego, a nawet kilku zdunów¹¹⁹ i betoniarzy¹²⁰, o tyle pozyskanie informacji o ich dokonaniach sprawia większe trudności. Nieco więcej wiadomo jedynie o działalności tych mistrzów murarskich, którzy byli przedsiębiorcami budowlanymi. Przykładem jest pochodzący z Łęcznej Wojciech Malinowski, który w drugiej połowie lat trzydziestych kierował wnoszeniem kamienic mieszkalnych w Lublinie, m.in. przy ul. Piechoty 11, Ogrodowej 15 (dziś nr 19), Szopena 4 i Spokojnej 12¹²¹. Z pewnością uważano go za wybitnego fachowca, o czym świadczy choćby to, że w 1932 r. władze Łęcznej zabiegały o powierzenie mu funkcji rzeczoznawcy budowlanego w swym mieście. Podobną pozycję osiągnął osiadły na stałe w Chełmie, ale pochodzący z Lubartowa, majster murarski Jan Filipowicz, powoływany na członka komisji budowlanych, egzaminatora ds. murarstwa, a także współorganizatora kursów przeznaczonych dla murarzy, cieśli i brukarzy¹²². Z innych,

¹⁰⁹ Szwabe A. 1993, s. 20.

¹¹⁰ Byli to: Bolesław Bednarski, Władysław Drożdżyk, Jan i Józef Harmarzewie, Wincenty Kowalski, Jan Krawczyk, Wojciech Malinowski, Franciszek Miszczak oraz jego synowie Jan i Bolesław, Ignacy Pielecki, Władysław Plechawski, Mieczysław i Narcyz Rożenkowie, Aleksander Rybczyński, Aleksander Sikorski, Władysław Strudziński oraz Edward Szpos. Zob. portal genealogiczny *Lubelskie Korzenie* — <https://registry.lubgens.eu/news.php> (dostęp 20.05.2023). Tam akty zgonu nr 53, 55 i 56 z 1924 r., nr 49 z 1926 r., nr 13 i 56 z 1927 r., nr 69 z 1929 r., nr 51 z 1934 r., nr 7 z 1935 r. oraz nr 69 z 1940 r. w parafii pw. św. Marii Magdaleny w Łęcznej; akty małżeństwa nr 69 z 1929 r., nr 9 z 1930 r. oraz nr 31 z 1935 r. w parafii pw. św. Marii Magdaleny w Łęcznej; Księga. 1927, s. 1143; Księga. 1930, s. 565; Prawa. 1937e. Z pewnością wymienieni powyżej to nie wszyscy, ponieważ np. w 1928 r. liczba murarzy w Łęcznej szacowana była na 25 osób; Śliwina W.J., Tracz F. 1928, s. 101.

¹¹¹ Byli to: Aleksander Czajka, Józef Czajka, Aleksander Piskorski, Ludwik Targoński; Księga. 1930, s. 571; Prawa. 1937c, s. 5.

¹¹² Byli to: M. Jaszer, A. Jezior, K. Majcher; Księga. 1927, s. 1102; Księga. 1930, s. 518.

¹¹³ Byli to: Adam Turlewicz i Bolesław Wójtowicz. Zob. akty małż. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie — nr 27 z 1921 r. i nr 57 z 1930 r., <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WK46-X?i=219>; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WMSB-GQ?i=93> (dostęp 15.02.2023).

¹¹⁴ Był to Klemens Kruszyński; Prawa. 1937d, s. 9.

¹¹⁵ Był to Józef Sienkiewicz; Księga. 1927, s. 1167.

¹¹⁶ Był to Waław Targoński; Prawa. 1937b, s. 7.

¹¹⁷ Był to Jan Kukuryka. Wymieniony jako świadek śmierci Jana Tyburka. Zob. akt zgonu nr 159 z 1931 r. w parafii pw. św. Pawła w Lublinie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-CM88-1?i=20> (dostęp 18.03.2023).

¹¹⁸ Był to Michał Miziołek; Księga. 1930, s. 600.

¹¹⁹ W Lubartowie zdunami byli Adam Magierka, Stefan Malesa, Jan Miąc, Jan Studziński, Józef Podleśny i Józef Raczyński; AP Lublin, AGN, sygn. 162; Dumało R.J. 2001, s. 106.

¹²⁰ W Lubartowie betoniarzami byli Stanisław Budzyński i Ignacy Tchorek; akt zgonu I. Tchorka, nr 3 z 1941 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WKZY-X?i=285> (dostęp 28.03.2023). Budzyński wymieniony został jako świadek śmierci murarza Mariana Filipowicza; akt zgonu nr 116 z 1945 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-W4FF?i=8> (dostęp 28.03.2023).

¹²¹ Informacje o W. Malinowskim czerpiemy z: AP Lublin, UWL, KB, sygn. 267, s. 31; AP Lublin, AML, IB, sygn. 3404, 3665, 4921, 5299, 5871; Księga. 1927, s. 1143; Horoch E. 2017, s. 474.

¹²² Informacje o J. Filipowiczu czerpiemy z: AP Lublin, ASC, Księga, sygn. 90; aktu ur. nr 108 z 1867 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/skan/-/skan/a5c1beb96b99a53fa20f4cfa5de2dcf6ba49b18ad803a3324c888d6ee7ba7ce6> (dostęp 10.04.2023); aktu zgonu nr 58 z 1938 r. w parafii pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WNQ4->

znanych z konkretnych prac murarzy, można wymienić lubartowian Konstantego Beneta i Jana Mazusia, którzy w 1922 r. kierowali budową hal produkcyjnych lubartowskiej huty szkła¹²³; Kazimierza Sarneckiego — chwalonego za sprawne wznoszenie 3-klasowej szkoły w Brzeźnicy Bychawskiej¹²⁴, a także Wacława Mitruta, który pracował przy budowie Zakładów Zbrojeniowych w Kraśniku Fabrycznym¹²⁵. Budowę szkół w podlubelskich Rurach Jezuickich i w Motyczu powierzono zespołowi murarzy lubelskich, ale wywodzących się z pow. lubartowskiego. Był to urodzony w Firleju Ksawery Charęziński, pochodzący z Wólki Mieczysławskiej Aleksander Turlewicz oraz lubartowianin Jan Szczęśniak¹²⁶. W Łęcznej w budowę 7-klasowej szkoły powszechnej angażował się miejscowy murarz Franciszek Miszczak¹²⁷. Nazwiska kilku lubartowskich mistrzów murarskich pojawiły się przy okazji ogłoszonego w 1927 r. przetargu na budowę 7-klasowej szkoły powszechnej w Niemcach¹²⁸. Byli to Konstanty Benet, Feliks Jezior, Andrzej i Józef Mazusiowie, Wacław Tchorek oraz Jan Raczyński. Złożone przez nich oferty przetargowe zostały jednak odrzucone, gdyż inwestorzy uznali je za zawyżone, dopatrując się przy tym zawartej pomiędzy konkurentami zмовы cenowej. Zdecydowało to o prowadzeniu wszystkich prac przy budowie szkoły w Niemcach na zasadzie powierzania jej poszczególnych etapów drogą antreprzy wybranych przedsiębiorcom. W ten sposób wykonawcami robót murarsko-ciesielskich zostali Andrzej i Józef Mazusiowie, prace zdruńskie przeprowadził Jan Raczyński, a tynkarskie — Adam Miduch, Konstanty Oleksiński oraz Jan i Władysław Jeziorowie. Wszyscy wymienieni byli mieszkańcami Lubartowa.

Na podstawie dostępnych źródeł udało się ustalić 57 nazwisk cieśli działających w latach II Rzeczypospolitej na terenie pow. lubartowskiego. Dla jedenastu miejscem zamieszkania był Lubartów, w którym rzemiosło to przez cały okres międzywojenny odgrywało ważną rolę¹²⁹. Aż siedmiu spośród nich (Feliks, Konstanty, Stefan, Tadeusz, Teodor, Wawrzyniec i Władysław) nosiło nazwisko Jezior¹³⁰. Pozostałymi byli: Julian Banaszewski, Tadeusz Poznański oraz Konstanty Benet i Józef Mazuś, którzy parali się tak ciesielstwem, jak i murarką. Pięciu cieśli pochodziło z Łęcznej¹³¹, czterech z Firleja¹³², trzech z Brzezin¹³³, po dwóch z Leszkowic¹³⁴,

ID?i=109 (dostęp 15.07.2022); AP Lublin, UWL, KB, sygn. 493, 518; Lista. [b.r.]; Księga. 1930, s. 511; II Sprawozdanie. 1932, s. 68; Kiernikowski P. 2007, s. 222.

¹²³ Podleśna H. 1993, s. 87–88; Dumala R.J. 2001, s. 22.

¹²⁴ Acedański M. 1936, s. 3.

¹²⁵ Derecki M. 2008, s. 104.

¹²⁶ Błotnicka-Mazur E. 2011, s. 129.

¹²⁷ Horoch E. 2017, s. 453.

¹²⁸ AP Lublin, AGN, sygn. 162.

¹²⁹ Skupiał ich Cech zjednoczonych rzemiosł cieśli, kowali i ślusarzy. Władza cechu spoczywała w rękach cieśli: Konstantego Jeziora — starszego, Władysława Jeziora — podstarszego, Józefa Mazura — sekretarza; Śliwina W.J., Tracz F. 1928, s. 66.

¹³⁰ Na podstawie akt metrykalnych z kościoła pw. św. Anny w Lubartowie — https://registry.lubgens.eu/viewpage.php?page_id=1057 (dostęp 23.04.2022) — można ustalić, że: Feliks (1883–1941) i Konstanty (ur. 1880) byli braćmi, dziećmi Franciszka i Marianny z Lisków, a Stefan (ur. 1904) był synem wymienionego wyżej Konstantego i Anastazji z Orzechowskich. Rodzicami Władysława (1877–1939) byli Józef i Anna z Filipowiczów. Wawrzyniec (1860–1926) był synem Michała i Józefy z Charęzińskich, a Teodor (ur. 1883) jego synem ze związku z Franciszką ze Zwolińskich.

¹³¹ Andrzej Matys, L. Sobieszczański, A. Sokałczyk, Jan Sokałczyk, Michał Wałach; Księga. 1927, s. 1143.

¹³² J. Hubicki, B. Jaworski, Edward Jaworski, P. Jaworski; Księga. 1930, s. 518; akt zgonu E. Jaworskiego, nr 41 z 1938 r. w parafii pw. Przemienienia Pańskiego w Firleju, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WJSK-YC?i=338> (dostęp 01.05.2023).

¹³³ Wacław Cura, Stanisław Malesa, P. Praczyk; AP Lublin, UWL, WP, sygn. 744, 745; Księga. 1927, s. 1122.

¹³⁴ Antoni Praczyk, Aleksander Woliński; Księga. 1927, s. 1122; Błotnicka-Mazur E. 2014, s. 116.

Michowa¹³⁵, Lisowa¹³⁶, Luszawy¹³⁷ i Rudzienka¹³⁸. W dwudziestu miejscowościach powiatu zamieszkiwali pojedynczy rzemieślnicy¹³⁹. Zachowało się niewiele informacji o ich działalności¹⁴⁰.

O ile w pow. lubartowskim wśród murarzy i cieśli nie spotyka się osób pochodzenia żydowskiego, o tyle np. blacharstwo było niemalże w całości przez nich opanowane¹⁴¹. W Lubartowie zajmowało się nim kilku rzemieślników o nazwisku Grzebieniarz (Abram Gerszon, Berek, Chaim-Szulim i Lejba), a ponadto Abram Beszlak, Ajzyk-Hersz Kamlet i Abuś Wajsmel; w Michowie — N. Kuperszmidt, a w Łęcznej — J. Puterman¹⁴². Znane są osiągnięcia zawodowe niektórych z nich¹⁴³. Abuś Wajsmel podczas przetargu na prace blacharskie w szkole w Niemcach w 1927 r. dowodził swojego doświadczenia, wykazując roboty przeprowadzone w dobrach Pliszczyn. Z kolei Berek Grzebieniarz, uczestnik tego samego przetargu, chwalił się zleceniami zrealizowanymi w kościołach w Kamionce i Lubartowie, budynku wójtostwa w Niemcach, urzędzie gminy w Spiczynie, a także w magistracie oraz domu dr. Antoniego Górnickiego w Lubartowie. Nie cała lubartowska branża metalowa skupiała się jednak w rękach rzemieślników żydowskich, choć zajmowali się również ślusarstwem (Naftula-Hercek Lerche, Lejbuś Wajsgros), to w tym rzemiośle przeważali fachowcy o polskobrzmiących nazwiskach¹⁴⁴. Kunsztowi jednego z nich, Stanisława Michalskiego, lubartowski park zawdzięczał swą „artystycznie odnowioną bramę wejściową”¹⁴⁵.

Część lokalnych rzemieślników była zaangażowana w działalność polityczną lub społeczną, przy czym uwaga ta dotyczy przede wszystkim mieszkańców stolicy powiatu. Skład Rady Miejskiej m. Lubartowa w jej pierwszej kadencji (1919–1923) został wręcz zdominowany przez murarzy¹⁴⁶. Majster ciesielski Feliks Jezior (1883–1941) stał na czele lubartowskich struktur Związku Legionistów Polskich i Polskiej Partii Socjalistycznej, był radnym miejskim, a od

¹³⁵ W. Bogusz, J. Czajka; Księga. 1927, s. 1149; Księga. 1930, s. 571.

¹³⁶ J. Dudek, F. Praczyk; Księga. 1927, s. 1122; Księga. 1930, s. 540.

¹³⁷ Jan Panek, Władysław Paśnik; Prawa. 1937b, s. 7.

¹³⁸ A. Karpiński, M. Wrzos; Księga. 1927, s. 1168; Księga. 1930, s. 590.

¹³⁹ Byli to J. Bylicki z Włynanowa, Stanisław Dec z Majdanu Krasienińskiego, Józef Gziut z Annoboru, P. Kołdunek z Karmanowic, J. Kosowski z Woli Niemieckiej, Władysław Kutnik z Kierzkówki, Stanisław Machoń z Ostrówka, F. Małycka z Dratowa, Roman Parol z Mieczysławki, Antoni Robak z Rogóżna, Franciszek Skowronek z Czemiernik, J. Szewc z Charleża, Ambroży Lucjan Szymański z Karoliny, Feliks Wasilewski z Podzamcza, Stanisław Józef Wiechrowski z Sernik, S. Wójtowicz z Rudna, A. Wójtowicz z Niedźwiady, Aleksander Zieliński ze Starej Wsi, J. Zyga z Niedźwiady i P. Żytkowski z Brzeźnicy Bychawskiej. Zob. AP Lublin, UWL, WP, sygn. 745; Księga. 1927, s. 1090, 1122, 1153, 1193; Księga. 1930, s. 509, 516, 576, 589, 614, 620; Prawa. 1937a, s. 10; Prawa. 1937b, s. 7; Prawa. 1937c, s. 5; akt zgonu Romana Parola, nr 112 z 1940 r. w parafii pw. św. Anny w Lubartowie, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WKCK-4?i=220> (dostęp 20.03.2023); F. Wasilewski wymieniony został jako świadek ślubu Jan Maja i Stanisławy Kurkowskiej — zob. akt małż. nr 28 z 1922 r. w parafii pw. św. Marii Magdaleny w Łęcznej, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WV3X-XQ?i=33> (dostęp 20.03.2023).

¹⁴⁰ M.in. wiadomo, że budowę drewnianego kościoła w Leszkowicach prowadził Antoni Praczyk, mieszkaniec tej wsi; Błotnicka-Mazur E. 2014, s. 116.

¹⁴¹ Jedynymi znanymi nam nieżydowskimi blacharzami byli mieszkańcy Łęcznej — J. Zakrzewski i Władysław Trupacz. Pierwszy odnotowany w 1927 r., drugi w 1929 r.; Księga. 1927, s. 1143; akt małż. nr 40 z 1929 r. w parafii pw. św. Marii Magdaleny w Łęcznej, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9396-WV3J-W9?i=255> (dostęp 17.07.2022).

¹⁴² AP Lublin, UWL, WP, sygn. 727; Księga. 1927, s. 1123, 1143; Księga. 1930, s. 540, 565; W zawodzie. 1931; Dumało R.J. 2001, s. 100, 102.

¹⁴³ AP Lublin, AGN, sygn. 162, s. 103–105.

¹⁴⁴ Dumało R.J. 2001, s. 99–103.

¹⁴⁵ Otwarcie. 1938a, s. 9.

¹⁴⁶ Byli to: Feliks Adamski, Feliks Chareziński, Franciszek Jezior, Adam Lisek, Ignacy Magierka, Andrzej Mazuś, Józef Poznański, Franciszek Romański, Julian Stepiński, Józef Strudziński, Karol Zalewski i Jan Zmysłowski. Radnym był również cieśla Konstanty Jezior; AP Lublin, AMLUB, sygn. 103, s. 8.

1932 r. wiceburmistrzem¹⁴⁷. Mistrz murarski Andrzej Mazuś brał czynny udział w pracach Komitetu Miejskiego Funduszu Obrony Narodowej, a jego koledze cechowemu, Bolesławowi Jeżowskiemu, powierzono funkcję ławnika Zarządu Miasta¹⁴⁸. Murarz Józef Derecki prezesował ponad stuosobowemu stowarzyszeniu katolickiemu, które działało przy parafialnym kościele św. Anny, a inny przedstawiciel tego samego fachu, Bolesław Orzechowski, był jego członkiem¹⁴⁹. Murarze Józef Derecki i Feliks Jabłoński działali w Chrześcijańskim Stowarzyszeniu Właścicieli Nieruchomości m. Lubartowa, którego celem było „przyczynienie się do należytego urzędzenia miasta i jego przedmieść, oraz podniesienia jego stanu sanitarnego i kulturalnego”¹⁵⁰. W Kole Polskiej Macierzy Szkolnej udzielał się mistrz murarski Jan Raczyński¹⁵¹, a w oddziale Związku Rzemieślników Polskich mistrzowie tego samego cechu — Konstanty Benet, Franciszek Poznański, Jan Miąg, Jan Studziński¹⁵². Do powołanego do życia w grudniu 1937 r. Tymczasowego Komitetu Odnowienia Kościoła Parafialnego w Lubartowie weszli, jako członkowie Komisji Technicznej, murarze: Władysław Jezior, Franciszek Racki i Andrzej Mazuś¹⁵³. Ostatni z wymienionych działał ponadto w Miejskim Obywatelskim Komitecie Funduszu Obrony Narodowej, utworzonym przez Radę Miejską w 1938 r.¹⁵⁴ W wyniku wyborów przeprowadzonych w marcu 1939 r. radnymi miejskimi zostali murarze Bolesław Mazuś i Wacław Mitrut¹⁵⁵. W Łęcznej do aktywu PPS należał murarz Wojciech Malinowski¹⁵⁶, a w Lublinie funkcję zastępcy członka Izby Rzemieślniczej powierzono Stanisławowi Junczysowi, lubartowskiemu cechmistrzowi murarskiemu¹⁵⁷.

Część spośród rzemieślników budowlanych pow. lubartowskiego osiągnęła wysoki status materialny. Dzięki temu stać ich było na zapewnienie swoim dzieciom kształcenia w dobrych placówkach edukacyjnych. Kierowano je zwłaszcza do Lublina, na naukę w szkołach średnich albo na studia na Uniwersytecie Lubelskim (od 1928 r. — Katolickim Uniwersytecie Lubelskim)¹⁵⁸. Znane są jednak przypadki wysyłania ich także do odleglejszych ośrodków¹⁵⁹.

Niezbyt intensywny ruch budowlany w pow. lubartowskim w latach II Rzeczypospolitej nie sprzyjał wykształceniu własnego środowiska architektonicznego ani temu, by jakiś przyjezdny architekt lub budowniczy wybrał go na wyłączny teren swojej działalności. Dlatego najważniejsze realizacje budowlane w powiecie były efektem pracy osób, dla których związek z nim był krótkotrwały albo nawet epizodyczny. Przedstawiona lista architektów z pewnością nie jest kompletna, ponieważ nie są znani autorzy wszystkich obiektów wybudowanych na terenie powiatu. Dotyczy to nawet Hali Targowej przy Rynku II – jednej z najważniejszych inwestycji budowlanych Lubartowa z lat międzywojennych. Jej projekt architektoniczny przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Lublinie¹⁶⁰. Opatrzono go datą „styczeń 1928 r.”,

¹⁴⁷ Dumąło R.J. 2001, s. 67, 73, 204.

¹⁴⁸ Dumąło R.J. 2001, s. 34.

¹⁴⁹ Dumąło R.J. 2001, s. 76.

¹⁵⁰ Zebranie. 1937.

¹⁵¹ Dumąło R.J. 2001, s. 77.

¹⁵² Dumąło R.J. 2001, s. 83.

¹⁵³ Parafianie. 1937.

¹⁵⁴ AP Lublin, AMLUB, sygn. 67; Dumąło R.J. 2001, s. 73.

¹⁵⁵ Dumąło R.J. 2001, s. 89.

¹⁵⁶ Horoch E. 2017, s. 474.

¹⁵⁷ Sprawozdanie. 1931.

¹⁵⁸ Dumąło R.J. 2001, s. 48–49.

¹⁵⁹ Przykładem może być prof. Zdzisław Orzechowski, syn Bronisława — lubartowskiego mistrza murarskiego, który po nauce w renomowanym liceum męskim im. Jana Zamoyskiego w Lublinie studiował na Politechnikach we Lwowie i Łodzi; Kto jest kim. 1993, s. 521.

¹⁶⁰ AP Lublin, UWL, KB, sygn. 1353.

pieczętką z napisem „Warszawska Spółka Budowlana sp. z o. o.” oraz sygnaturą projektanta¹⁶¹. Niestety ta ostatnia jest nieczytelna, nie da się połączyć jej z żadnym ze znanych architektów. Z pewnością z pow. lubartowskim, a w szczególności z jego stolicą, należy kojarzyć liczne grono rzemieślników budowlanych, zwłaszcza murarzy i cieśli¹⁶². Można jednak przypisać im tylko niewielką ilość konkretnych realizacji, ponieważ działali na terenie całej Polski, a przede wszystkim tych miejscowości, w których rozmiary ruchu budowlanego gwarantowały możliwość zatrudnienia i godziwego wynagrodzenia. Informacje na ich temat są zatem rozproszone.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], AGN [Akta gminy Niemce], sygn. 162.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], AML [Akta miasta Lublina], IB [Inspekcja Budowlana miasta Lublina], sygn. 3404, 3665, 4921, 5299, 5871.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], AML [Akta miasta Lublina], OPiZM [Akta miasta Lublina 1918–1939, Oddział Pomiarów i Zabudowy Miasta], sygn. 1910.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], AMLUB [Akta miasta Lubartowa 1916–1939, Dział ogólny-organizacyjny], sygn. 67, 103.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], ASC [Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Lubartowie], Księga [Księga urodzeń, małżeństw i zgonów], sygn. 90, 115.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], SPL [Starostwo Powiatowe Lubartowskie], sygn. 87.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], UWL [Urząd Wojewódzki Lubelski], KB [Wydział Komunikacyjno-Budowlany], sygn. 250, 265–267, 493, 518, 1278–1280, 1282–1286, 1288–1307, 1309, 1311, 1313, 1314, 1317, 1319, 1322–1326, 1328, 1330–1333, 1335–1341, 1343–1349, 1351–1354, 1543, 1648, 2879.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], UWL [Urząd Wojewódzki Lubelski], osob. [akta osobowe], sygn. 297, 992.
- AP Lublin [Archiwum Państwowe w Lublinie], UWL [Urząd Wojewódzki Lubelski], WP [Wydział Przemysłowy], sygn. 125, 126, 313, 314, 350, 727, 744, 745.

Źródła i opracowania publikowane

- Absolwenci. 1935. *Absolwenci Szkoły Budownictwa*, „Głos Lubelski”, 174 (28 czerwca), s. 5–6.
- Acedański Michał. 1936. *Budowa szkoły w Brzeźnicy Bychawskiej*, „Lubartowiak”, 23 (1 grudnia), s. 3–4.

¹⁶¹ Warszawska Spółka Budowlana miała biuro w Al. Ujazdowskich 39 w Warszawie oraz filię w Równem. Specjalizowała się w budownictwie lądowym, żelbetnictwie, projektowaniu i kosztorysowaniu, realizacjach mostowych i kolejowych. Posiadała własne zakłady ceramiczne. Przeprowadziła budowę gmachu ambasady polskiej w tureckiej Angorze (ob. Ankara); WSB. 1928. Za ten projekt odpowiadał Karol Iwanicki, a budowę kierował Kazimierz Łapiński. Obaj architekci pracowali przez kilka lat w woj. lubelskim i być może któryś z nich polecił warszawską firmę władzom Lubartowa; Żywicki J. 2022, s. 136, 226.

¹⁶² Rzemiosła związane z branżą budowlaną rozwijały się często tam, gdzie z jakichś powodów położenie mieszkańców stawało się ciężkie. Szukając poprawy swego losu, chwyтали się rzemiosł. W tym należy upatrywać odpowiedzi na nasuwające się pytanie, dlaczego grupa murarzy i cieśli była tak liczna w powiecie, w którym inwestycji budowlanych nie było wiele. Jako analogiczny przykład można podać Zaklików — miejscowość, która w II Rzeczypospolitej należała do pow. janowskiego i woj. lubelskiego (ob. pow. stalowowolski w woj. podkarpackim). Do upowszechnienia fachu murarskiego przyczyniło się tam zamknięcie zakładów metalurgicznych w położonej nieopodal Irenie, gdzie wcześniej znajdowała zatrudnienie znaczna część mieszkańców Zaklikowa. Gdy utrata pracy zmusiła ich do przekwalifikowania się, masowo wybierali różne facherki związane z branżą budowlaną. Zob. Żywicki J. 1998, s. 113–114.

- Błotnicka-Mazur Elżbieta. 2010. *Między profesją a pasją. Życie i twórczość Bohdana Kelles-Krauzego zapomnianego lubelskiego architekta i malarza*, Lublin.
- Błotnicka-Mazur Elżbieta. 2011. *Projekty architektoniczne Bohdana Kelles-Krauzego w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie i innych zbiorach archiwalnych*, Lublin.
- Błotnicka-Mazur Elżbieta. 2014. *Problemy drewnianej architektury sakralnej na Lubelszczyźnie z okresu dwudziestolecia międzywojennego*, „Roczniki Humanistyczne”, 62, 4, s. 111–129.
- Bracia. 1933. *Bracia Misjonarze św. Franciszka*, [w:] *Kalendarz Braci Misjonarzy Św. Franciszka w Lubartowie na Rok Pański 1933*, Lubartów, s. 17–21.
- Breitmeier Mieczysław. 1939. *Szkolnictwo Powszechne Powiatu Lubartowskiego w latach 1918–1938 pod względem ilościowym*, [w:] M. Breitmeier, H. Dobrowolski, M. Łosiowa, *Samorząd szkolny i szkolnictwo powiatu lubartowskiego w latach 1918–1938*, Lubartów, s. 21–40.
- Cech. 1924. *Cech murarski w Lubartowie*, „Lewart”, 4–5 (26 sierpnia), s. 8.
- D. 1926. *Szkola Rolnicza w Kijanach splonęła*, „Głos Lubelski”, 81 (22 marca), s. 2.
- Danczowska Halina. 2009. *Architekt Tadeusz Witkowski (1904–1986) kalendarium życia i twórczości*, Lublin.
- Derecki Mirosław. 2008. *Mój Lubartów*, Lubartów.
- Dni. 1939. *Dni. Skrót: W Skrobowie...*, „W służbie penitencjarnej. Dwutygodnik straży więziennej”, 6 (70), 15 marca, s. 13.
- Dobrowolski Henryk. 1938. *O garncarzach w Firleju*, „Lubartowiak”, 15 (1 sierpnia), s. 3–4.
- II Sprawozdanie. 1932. *II Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Lublinie za Rok 1931*, Lublin.
- Dumało Ryszard Jacek. 2001. *Wojna, okupacja, wyzwolenie. Lubartów 1939–1949*, Lublin.
- Horoch Emil. 2017. *Łączna w okresie międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Studia z dziejów Łącznej*, red. A. Sochacka, Łączna, s. 443–481.
- Jadczak Stanisław. [1988]. *Czemierniki i okolice*, Lublin.
- Jagienka z pod Lublina. 1924a. *Otwarcie cechu murarskiego w Lubartowie*, „Głos Lubelski”, 128 (11 maja), s. 8.
- Jagienka z pod Lublina. 1924b. *Ś. p. Jan Junczys. Weteran 63-ciego roku*, „Głos Lubelski”, 75 (16 marca), s. 5.
- Jastrzębski Jarosław. 2009. *Rzemiosło II Rzeczypospolitej w latach 1927–1939. Uwarunkowania formalno-prawne*, Kraków.
- Kiernikowski Paweł. 2007. *Miasto Chełm w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Chełm.
- Kłapeć Janusz. 2019. *Czemierniki w latach 1918–1956*, [w:] *Czemierniki. Dzieje wsi, miasta, osady*, red. G. Figiel, P. Jusiak, Czemierniki, s. 205–262.
- Kociuba Ludwik. 1964. *Z dziejów Lubartowa*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. J. Lulek i in., Lublin, s. 92–101.
- (kor.). 1939. *Uroczysta konsekracja kościoła w Staroście*, „Głos Lubelski”, 118 (2 maja), s. 6.
- Księga. 1927. *Księga Adresowa Polski (Wraz z W. M. Gdańskiem) Dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa, 1926/27*, Warszawa.
- Księga. 1930. *Księga Adresowa Polski (Wraz z W. M. Gdańskiem) Dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa, 1930*, Warszawa.
- Kto jest kim. 1993. *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, red. L. Mackiewicz, A. Żoła, Warszawa.
- Leśniewska Ewa J. 2016. *„Cudzych chwalicie, swoich nie znacie...”, czyli o „naszym” Bohdanie Kazimierzu Lachercie — czołowym architekcie polskiej awangardy, projektancie dworu w Ciechankach*, „Merkuriusz Łęczyński. Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Łęczyńskiej”, 29, s. 21–29.
- Lista. [b.r.]. *Lista Mistrzów murarskich, ciesielskich i zdunskich uprawnionych do wykonywania robót budowlanych*, <http://cyfrowa.chbpchelm.pl/dlibra/doccontent?id=67&dirids=1> (dostęp 16.01.2023).

- Łosiowa Marta. 1939. *Sprawozdanie z działalności Rady Szkolnej Powiatowej 1918–1938*, [w:] M. Breitmeier, H. Dobrowolski, M. Łosiowa, *Samorząd szkolny i szkolnictwo powiatu lubartowskiego w latach 1918–1938*, Lubartów, s. 5–21.
- Mir. 1926. *Odbudowa gmachu Szkoły Rolniczej w Kijanach ma się ku końcowi*, „Głos Lubelski”, 284 (15 października), s. 3.
- N. 1926. *Szkola w Kijanach odbudowuje się szybko*, „Głos Lubelski”, 213 (5 sierpnia), s. 3.
- Obwieszczenie. 1921. *Obwieszczenie [...]*, „Ziemia Lubelska”, 182 (29 maja), s. 9–10.
- Odrestaurowanie. 1928. *Odrestaurowanie pałacu ks. ks. Sanguszków w Lubartowie*, „Głos Lubelski”, 280 (8 października), s. 4.
- Ostrołęcki Stanisław, Gepner Zygmunt. 1884. *Lubartów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 5, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa, s. 376–381.
- Otwarcie. 1938a. *Otwarcie parku miejskiego*, „Lubartowiak”, 12 (15 czerwca), s. 9–10.
- Otwarcie. 1938b. *Otwarcie parku miejskiego w Lubartowie*, „Głos Lubelski”, 162 (15 czerwca), s. 5.
- Pachulski Maciej. 1993. *Z dziejów miasta Lubartowa i kościoła parafialnego pw. św. Anny*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śladkowski, B. Gąsior, Lubartów, s. 51–73.
- Pałac. 1938a. *Pałac ks. Sanguszków przeszedł na własność Lubartowa*, „Głos Lubelski”, 78 (20 marca), s. 7.
- Pałac. 1938b. *Piękny pałac książąt Sanguszków przechodzi na własność Lubartowa*, „Głos Lubelski”, 61, 3 marca, s. 5.
- Parafianie. 1937. *Parafianie myślą o swoim Kościele*, „Lubartowiak”, 24 (24 grudnia), s. 4.
- Podleśna Henryka. 1993. *Z dziejów huty szkła w Lubartowie*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śladkowski, B. Gąsior, Lubartów, s. 87–92.
- Prace. 1938. *Prace nad wykończeniem „Domu Społecznego”*, „Lubartowiak”, 17 (1 września), s. 9.
- Prawa. 1936. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 4, s. 5.
- Prawa. 1937a. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 1, s. 10–11.
- Prawa. 1937b. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 4, s. 7–9.
- Prawa. 1937c. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 5, s. 5–6.
- Prawa. 1937d. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 9, s. 8–9.
- Prawa. 1937e. *Prawa nabyte*, „Biuletyn Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 10, s. 10.
- Pszczółkowski Michał. 2013. *Bydgoszcz między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź.
- Pszczółkowski Michał. 2017. *Architektura szkolna II Rzeczypospolitej*, Łódź.
- Pszczółkowski Michał. 2019. *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź.
- Ptasiński Cecylijan. 1934. *Rzemiosło w Polsce współczesnej*, Lublin.
- Rozbicka Małgorzata. 2004. *Dwór w Ciechankach czyli o modernizmie „w rzeczywistym zastosowaniu”*, [w:] *Dwór polski. Zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały VII Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach*, Kielce, 16–18 października 2003, red. A. Sieradzka, Warszawa, s. 473–490.
- Rozporządzenie. 1927. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym*, [w:] *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1927 r. Nr 53, poz. 468*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19270530468> (dostęp 10.03.2022).
- Ruszczyk Grażyna. 2001. *Drewniane kościoły w Polsce 1918–1939. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa.
- Rzeczowska Bogumiła. 2022. *W archiwum ślupskiego szpitala IPN szuka śladów bohatera walki o niepodległość*, <https://slupsk.naszemiasto.pl/w-archiwum-slupskiego-szpitala-ipn-szuka-sladow-bohatera/ar/c1-8723271> (dostęp 15.03.2022).

- Sędzimirz Ewa. 2010. *Lubartowska szkoła powszechna w czasach II Rzeczypospolitej*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śładkowski, B. Gąsior, M. Koziół, Lubartów, s. 111–129.
- Skawińska-Maj Irena. 1993. *Mój Lubartów*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śładkowski, B. Gąsior, Lubartów, s. 181–191.
- Skorowidz. 1924. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, 4, *Województwo lubelskie*, Warszawa.
- Slupsk. [b.r.]. *Slupsk: Odnaleziono szczątki w miejscu domniemanego pochówku*, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/79881,Slupsk-Odnaleziono-szczatki-w-miejscu-domniemanego-pochowku.html> (dostęp 18.02.2023).
- Sprawozdanie. 1931. *Sprawozdanie z działalności Izby Rzemieślniczej w Lublinie*, „Dziennik Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 3–4, s. 37.
- Szwabe Andrzej. 1993. *Lubartów i okolice*, Lublin.
- Śliwina Wanda Jagienka, Tracz Ferdynand. 1928. *Ziemia Lubartowska. Szkic monograficzny, ilustrowany*, Lubartów.
- Targońska Edyta. 2010. „*Smutna pamiątka ucisku i niewoli*”. *Przyczynek do dziejów cerkwi prawosławnej w Lubartowie*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śładkowski, B. Gąsior, M. Koziół, Lubartów, s. 53–60.
- Tokarzewski Andrzej. 1993. *Kościół miasta Lubartowa w roku 1992*, [w:] *Lubartów i Ziemia Lubartowska*, red. W. Śładkowski, B. Gąsior, Lubartów, s. 75–85.
- Uchowicz Katarzyna. 2017. *Ariergarda modernizmu. Katalog projektów i realizacji Bohdana Lacherta i Józefa Szanajcy*, Warszawa.
- Uczestnik. 1939. *Uroczysta konsekracja kościoła w Staroście*, „Głos Lubelski”, 143 (27 maja), s. 5.
- Ustawa. 1927. *Polska ustawa przemysłowa z objaśnieniami*, oprac. A. Dobiecki, z współudz. R. Ślaskiego, Poznań.
- W zawodzie. 1931. *W zawodzie blacharskim*, „Dziennik Izby Rzemieślniczej w Lublinie”, 5, s. 5.
- Wis. 1926. *Szczegóły pożaru Szkoły Rolniczej w Kijanach i tragicznego zgonu dwóch ratowników*, „Głos Lubelski”, 83 (24 marca), s. 4.
- WSB. 1928. *Warszawska Spółka Budowlana* [ogłoszenie reklamowe], „Architektura i Budownictwo”, 9, inserat.
- Wykaz. 1932. *Wykaz cegielni polowych i Hoffmanowskich na terenie województwa lubelskiego według stanu na 1 lipca 1931 r.*, „Lubelski Dziennik Wojewódzki”, 1 (2 stycznia), s. 3–16.
- X. 1875/1876. *Rys historyczno-statystyczny miasta Lubartowa*, „Gazeta Lubelska”, 2 (26 grudnia/7 stycznia), s. 2–3.
- Zabytki. 1995. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, 22, *Województwo lubelskie*, red. I. Kochanowska, Warszawa.
- Zahajkiewicz Marek T. 1985. *Diecezja lubelska. Informator historyczny i administracyjny*, Lublin.
- Zaporowski Zbigniew. 2018. *Lubartów w okresie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] *Lubartów w dziejach. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. R. Szczygieł, Lubartów, s. 399–434.
- Zarząd. 1925. *Zarząd Cechu Murarzy w Lubartowie zawiadamia* [...], „Podlasiak”, 44 (1 listopada), s. 10.
- Zebranie. 1937. *Walne zebranie właścicieli nieruchomości*, „Lubartowiak”, 3 (1 lutego), s. 9.
- Żywicki Jerzy. 1998. *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, Lublin.
- Żywicki Jerzy. 2010. *Urzednicy: architekci, budowniczy, inżynierowie cywilni... Ludzie architektury i budownictwa w województwie lubelskim oraz guberni lubelskiej w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Lublin.

- Żywicki Jerzy. 2018. *Architekci międzywojennego Lublina. Przyczynek do charakterystyki środowiska w pierwszym pięcioleciu niepodległości (1918–1923)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio L, Artes”, 16, 1–2, s. 43–62.
- Żywicki Jerzy. 2021. *Architekci powiatowi w powiecie bialskim (1918–1939). Przyczynek do badań nad dziejami architektury województwa lubelskiego*, „Roczniki Humanistyczne”, 69, 4, s. 305–324.
- Żywicki Jerzy. 2022. *Architekci i budowniczowie działający w Lublinie oraz województwie lubelskim w latach II Rzeczypospolitej. Leksykon*, Lublin.

Bazy on-line

- Katalog Żołnierzy Wyklętych, <https://listawyklętych.pl/> (dostęp 20.02.2023).
- Portal genealogiczny FamilySearch, <https://www.familysearch.org/pl/> (dostęp 10.02.2023).
- Portal genealogiczny *Lubelskie Korzenie*. Baza indeksów, <https://registry.lubgens.eu/news.php> (dostęp 15.06.2023).